

**TURUN
YLIOPISTO**
Oikeustieteellinen
tiedekunta

Yksilön suojaamista itsemääräämisoikeuden kustannuksella?

Tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta vailla olevan henkilön suojaaminen
oikeustoimikelvottomuuden aikana tehtyjen oikeustoimien osalta

Law and Inequality
Tutkielma

Laatija:
Jan-Christian Collan

17.4.2025

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Tutkielma

Oppiaine: Oikeustiede

Tekijä(t): Jan-Christian Collan

Otsikko: Yksilön suojaamista itsemääräämisoikeuden kustannuksella? - Tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta vailla olevan henkilön suojaaminen oikeustoimikelvottomuuden aikana tehtyjen oikeustoimien osalta

Ohjaaja(t): Daniela Alaattinoglu

Sivumäärä: XII + 57 sivua

Päivämäärä: 17.4.2025

Tutkielmassani tarkastellaan tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden oikeudellista suojaamista jo tehtyjen oikeustoimien osalta. Tarkastelu kohdistuu Suomen oikeuteen, vaikkakin tutkielmassani tehdään myös oikeusvertailua Ruotsin sääntelyratkaisuihin. Tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus koskettaa tutkimukseni perusteella potentiaalisesti merkittävää osaa Suomen väestöstä. Tosiasialliseen oikeustoimikelpoisuuteen liittyvässä oikeustoimen pätemättömyydessä voidaan katsoa olevan kyse tasapainoon pyrkimisestä henkilön itsemääräämisoikeuden ja henkilön suojaamisen välillä. Tosiasiallisella oikeustoimikelpoisuudella on itsemääräämisoikeuden lisäksi kytköksiä useisiin perus- ja ihmisoikeuksiin, kuten omaisuudensuojaan ja yhdenvertaisuuteen. Myös vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa (27/2016) käsitellään tosiasialliseen oikeustoimikelpoisuuteen kiinteästi liittyviä seikkoja.

Tutkimukseni perusteella tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden oikeudellisissa suojakeinoissa voidaan katsoa olevan tarvetta muutoksille. Katson, että tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuva pätemättömyyssäännös tulisi säätää osaksi oikeustoimilakia. Koen kyseisen muutoksen tarpeelliseksi muun muassa sen vuoksi, että muutoksen avulla tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomat henkilöt voisivat olla nykyistä paremmin tietoisia kyseisen pätemättömyyssäännöksen olemassaolosta ja ymmärtää sen sisällön helpommin. Mahdollisimman yksiselitteinen pätemättömyyssäännös tukisi myös osaltaan tuomioistuinten ratkaisuiden ennakoitavuutta ja vakuuttavuutta. Mahdollista pätemättömyyssäännöstä säädettäessä on kuitenkin keskeistä huomioida myös vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa asetetut vaatimukset ja varmistaa, ettei sääntely muodostu miltään osin syrjiväksi.

Avainsanat: oikeustoimikelpoisuus, varallisuus oikeus, yhdenvertaisuus, itsemääräämisoikeus, omaisuudensuoja.

Sisällys

Yksilön suojaamista itsemääräämisoikeuden kustannuksella?.....	I
Lähteet.....	VII
Lyhenteet.....	XIII
1 Johdanto.....	1
1.1 Johdatus aiheeseen.....	1
1.2 Tutkimuskysymys sekä tutkielman rakenne ja merkitys.....	3
1.3 Metodit ja aineisto.....	6
2 Tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevien oikeudellisten suojakeinojen tarpeellisuudesta.....	8
3 Tarvitaanko tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskien kirjoitettua lainsäädäntöä?.....	11
4 Tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaan oikeustoimen pätemättömyyteen liittyvä perus- ja ihmisoikeussäätely.....	17
4.1 Omaisuudensuoja.....	17
4.2 Yhdenvertaisuus.....	19
4.3 Itsemääräämisoikeus.....	20
4.4 Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista.....	22
5 Oikeustoimen pätemättömyys tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden perusteella.....	30
5.1 Oikeustoimilain säätely ja tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus.....	30
5.2 Tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden arviointi CRPD:n näkökulmasta ..	32
5.3 Tosiasialliseen oikeustoimikelvottomuuteen vetoamisesta ..	33
5.4 Tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus yhdenvertaisuuden, omaisuudensuojan ja itsemääräämisoikeuden näkökulmasta ..	34
5.4.1 Oikeustoimen pysyvyyden suhde tosiasialliseen oikeustoimikelvottomuuteen ..	34
5.4.2 Tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus henkilön omien perusoikeuksien näkökulmasta ..	35
5.4.3 Tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön tahdon merkitys ja tulkinta pätemättömyysperusteen arvioinnin kannalta ..	36

5.4.4	Oikeustoimen vahingollisuuden merkitys	41
6	Tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaa pätemättömyysperustetta koskevat sääntelyratkaisut Suomen ja Ruotsin oikeudessa	45
6.1	Pätemättömyysperuste Suomessa tavanomaisoikeudellisena periaatteena...	45
6.2	Pätemättömyysperuste Ruotsin oikeudessa.....	49
7	Johtopäätökset	52

Lähteet

Kirjallisuus

Adlercreutz, Axel – Gorton, Lars, Avtalsrätt 1. 13. painos. Juristförlaget 2011.

Annola, Vesa – Saarnilehto, Ari, Sopimuksen pätemättömyys teoksessa Annola, Vesa – Hemmo, Mika – Karhu, Juha – Kartio, Leena – Saarnilehto Ari – Tammi-Salminen, Eva – Tolonen, Juha – Tuomisto, Jarmo – Viljanen, Mika, Varallisuus oikeus. Sanoma Pro, 2004. e-kirja.

Arstein-Kerslake, Anna – Flynn, Eilionóir, Legislating personhood: realizing the right to support in exercising legal capacity. *International Journal of Law in Context* vol 10 2014 s. 81–104.

Arstein-Kerslake, Anna – Flynn, Eilionóir, The General Comment on Article 12 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities: A Roadmap for Equality before the Law. *The international journal of human rights* 20.4 2016: s. 471–490.

Bach, Michael, Losing Legal Capacity and Power Over Personal Life, s. 65–88 teoksessa Bach, Michael – Espejo Yaksic, Nicolás, Legal Capacity, Disability and Human Rights. Intersentia Ltd 2023.

Beauchamp, Tom L. – Childress, James F., Principles of Biomedical Ethics. 5. painos. Oxford University Press 2001.

Caycho, Renato Antonio Constantino – Lazarte, Renata Anahí Bregaglio, Safeguards for the Exercise of Legal Capacity by Persons with Disabilities: A form of Justified Paternalism, s. 333–352 teoksessa Bach, Michael – Espejo Yaksic, Nicolás, Legal Capacity, Disability and Human Rights. Intersentia Ltd 2023.

Drane, James F., The Many Faces of Competency. *The Hastings Center Report* 1985 vol 15 no 2, s. 17-21.

- Ervasti, Kaijus – Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna, Ikääntyvien ihmisten perheoikeudelliset ongelmat ja oikeudensaantimahdollisuudet. *Defensor Legis* 3/2021, s. 628–640.
- Espejo-Yaksic, Nicolás, Legal Capacity, Vulnerability and the Idea of “Person”, s. 89–106 teoksessa Bach, Michael – Espejo Yaksic, Nicolás, Legal Capacity, Disability and Human Rights. Intersentia Ltd 2023.
- Fridström Montoya, Therése, En liten vital 100-åring – Festskrift till 1924 års lag om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning. *Iustus* 2024.
- Harding, Rosie, Legal constructions of dementia: discourses of autonomy at the margins of capacity. *Journal of Social Welfare & Family Law* 34(4) 2012, s. 425–442.
- Helin, Markku, Edunvalvojan päätösvallan rajoista. *Lakimies* 6–7/2001, s. 1070–1088.
- Hemmo, Mika – Könkkölä, Justus – Norros, Olli, *Sopimusoikeuden oppikirja*. 2. painos. Talentum 2008.
- Herring, Jonathan, Losing it? Losing what? The law and dementia. *Child and Family Law Quarterly* vol 21 no 1 2009 s. 3–29.
- Hintikka, Jukka – Härkänen, Tommi – Isometsä, Erkki – Kieseppä, Tuula – Koskinen, Seppo – Kuoppasalmi, Kimmo – Lönnqvist, Jouko – Partonen, Timo – Perälä, Jonna – Pirkola, Sami – Saarni, Samuli – Suvisaari, Jaana – Tuulio-Henriksson, Annamari, *Psykoottisten häiriöiden esiintyvyys Suomessa*. *Duodecim* 123 2007, s. 137–138.

- Hirvi, Jenna, Toimintakyvyltään heikentyneen vanhuksen tekemän koti- tai etämyyntisopimuksen pätemättömyys vanhuksen suojaamisen keinona. *Acta Legis Turkuensia* 1/2019, s. 128–166.
- Hirvonen, Ari, Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan. Helsingin yliopisto, Oikeustieteellinen tiedekunta 2011.
- Karvonen-Kälkäjä, Anja – Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna, Vanhuusoikeuden perusteet. 1. painos. Alma Talent 2017.
- Koivisto, Ida, Ohjattua vapautta? Itsemääräämisoikeus hallinnan välineenä. *Lakimies* 6/2018 s. 627–650.
- Kolehmainen, Antti, Edunvalvojan edustusvalta ja päämiehen itsemääräämisoikeus. *Lakimies* 3–4/2019, s. 289–312.
- Koponen, Päivikki – Koskinen, Seppo – Lindell, Elsi – Ngandu, Tiia – Roitto, Hanna-Maria – Sarnola, Kati, Diagnosoitujen muistisairauksien ilmaantuvuus ja esiintyvyys Suomessa vuosina 2016–2021. *Duodecim* 140 2024 s. 411–419.
- Länsineva, Pekka. Perusoikeudet ja varallisuussuhteet. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2002.
- Länsineva, Pekka, Omaisuudensuoja teoksessa Hallberg, Pekka – Karapuu, Heikki – Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Veli-Pekka, Perusoikeudet. Sanoma Pro, 2005. e-kirja.
- Martin, Wayne, Respect for the Will of the Person, s. 31-48 teoksessa Bach, Michael – Espejo Yaksic, Nicolás, Legal Capacity, Disability and Human Rights. Intersentia Ltd 2023.
- Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna, Dementoituvan henkilön oikeudellinen asema. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2003.

Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna, Ikääntymisen ennakointi: vanhuuteen varautumisen keinot. Talentum 2013.

Mäki-Petäjä-Leinonen, Anna, Päämies rationaalisen toimijana – teoriaa ja käytäntöä edunvalvonnassa olevan ihmisen itsemääräämisoikeudesta. Lakimies 1/2018, s. 3—28.

Nedelsky, Jennifer, Reconceiving Autonomy: Sources, Thoughts, Possibilities. Yale Journal of Law & Feminism 1(1) 1989, s. 7–36.

Neuman, Gerald L., Divergent Approaches to Capacity and Consent, s. 56–69 teoksessa Mahomed, Faraaz –Patel, Vikram – Restivo, Juliana Lynn – Sunkel, Charlene – Stein, Michael Ashley, Mental Health, Legal Capacity, and Human Rights. Cambridge University Press 2021.

Neuvonen, Riku, Tapaoikeus oikeuslähdeopissa. Lakimies 3/2006, s. 405–432.

Ojanen, Tuomas ja Scheinin, Martin, Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kielto teoksessa Hallberg, Pekka – Karapuu, Heikki – Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Veli-Pekka, Perusoikeudet. Sanoma Pro, 2005. e-kirja.

Oggenhaffen, Tim, The Universal Right to Legal Capacity - Clearing the Haze. Human Rights Law Review 22 2022, s. 1–14.

Viljanen, Veli-Pekka, Yksityiselämän suoja, Itsemääräämisoikeus teoksessa Hallberg, Pekka – Karapuu, Heikki – Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Veli-Pekka, Perusoikeudet. Sanoma Pro, 2005. e-kirja.

Virallislähteet

Committee on the Rights of Persons with Disabilities General comment No. 1 (2014), 19.5.2024.

HaVL 19/1998 vp. Hallintovaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä holhouslainsäädännön uudistamiseksi.

HE 108/2014 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sosiaalihuollon asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta ja rajoitustoimenpiteiden käytön edellytyksistä sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 146/1998 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle holhouslainsäädännön uudistamiseksi.

HE 309/1993 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

Kirjallinen kysymys n:o 95, 1992 vp.

Kirjallinen kysymys n:o 377, 1980 vp.

KM 1990:20. Oikeustoimilakitoimikunnan mietintö = Betänkande av kommissionen för revidering av rätthandlingslagen. Helsinki: Oikeusministeriö, 1990.

LaVM 20/1998 vp. Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä holhouslainsäädännön uudistamiseksi.

Vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn yleissopimuksen ja sen valinnaisen pöytäkirjan voimaansaattamista valmistelleen työryhmän mietintö, 2013.

Frågor om Förmyndare och ställföreträdare för vuxna. Slutebetänkande av Utredningen om förmyndare, gode män och förevaltare, statens offentliga utredningar SOU 2004:112.

Muut lähteet

Aivovammatietoa. Aivovammaliitto ry.

<https://aivovammaliitto.fi/aivovammatietoa/> (Luettu 28.10.2024).

Aivovammat. Käypä hoito -suositus. Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin, Suomen Anestesiologiyhdistyksen neuroanestesian jaoksen, Suomen Fysiatriryhdistyksen, Suomen Neurokirurgisen Yhdistyksen, Suomen Neurologisen Yhdistyksen, Suomen Neuropsykologinen Yhdistys ry:n ja Suomen Vakuutuslääkärien Yhdistyksen asettama työryhmä. Suomalainen Lääkäriseura Duodecim, 2023. <https://www.kaypahoito.fi/hoi18020> (Luettu 28.10.2024).

Kehitysvammaisuus. Kehitysvammaliitto.

<https://www.kehitysvammaliitto.fi/kehitysvammaisuus/> (Luettu 28.10.2024).

Koivisto, Anne – Rinne, Juha – Rosenvall, Ari, – Vanninen, Ritva, Muistisairauden diagnostiikka, oireiden arviointi ja sairauden seuranta. Suomalainen Lääkäriseura Duodecim 2023. <https://www.kaypahoito.fi/nix00509> (Luettu 28.10.2024)

Muistisairauksien oireet. Muistiliitto.

<https://muistiliitto.fi/muistisairaudet/muistisairauksien-oireet/> (Luettu 28.10.2024).

Muistisairauksien yleisyys. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2024.

<https://thl.fi/aiheet/kansantaudit/muistisairaudet/muistisairauksien-yleisyys> (Luettu 2.12.2024)

Tietoa kehitysvammasta. Kehitysvammaisten Tukiliitto ry.

<https://www.tukiliitto.fi/tietoa-kehitysvammasta/> (Luettu 28.10.2024).

Lyhenteet

CCRPD	Yhdistyneiden kansakuntien vammaisten henkilöiden oikeuksien komitea, Committee on the Rights of Persons with Disabilities
CRPD	Vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva yleissopimus (27/2016), Convention On The Rights Of Persons With Disabilities
EIS	Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS 18-19/1990)
EU	Euroopan unioni

1 Johdanto

1.1 Johdatus aiheeseen

Joissain tapauksissa oikeustoimen tavanomaiset oikeusvaikutukset jäävät syntymättä. Tällöin puhutaan oikeustoimen tehottomuudesta. Oikeustoimen tehottomuus jakautuu kahteen alakategoriaan, oikeustoimen peruuntumisesta, ehdosta, aikamääräyksestä taikka muusta vastaavasta syystä johtuvaan oikeusvaikutusten puuttumiseen ja oikeustoimen pätemättömyyteen.¹ Tarkastelen tässä tutkielmassa viimeksi mainittua tehottomuuden muotoa eli oikeustoimen pätemättömyyttä.

Oikeustoimen syntymistä, sisältöä ja sitovuutta on oikeuskirjallisuudessa pyritty selittämään niin kutsuttujen tahto- ja luottamusteorioiden kautta. Kumpikin mainituista teorioista painottaa yksilöllistä sopimuksentekoa ja sopimusvapautta. Sopimusvapautta rajoitetaan kuitenkin muun muassa pakottavalla lainsäädännöllä sekä kohtuullistamissäännöksin. Näin ollen tahto- ja luottamusteorian kuvaaminen siten, että ne ilmaisivat tyhjentävästi sen, miten kaikki sopimusvelvoitteet määräytyvät, voi osoittautua harhaanjohtavaksi.² Nähdäkseni kyseisten teorioiden käyttö on kuitenkin tämän kirjoituksen aiheen tarkastelun kannalta tarkoituksenmukaista.

Tahtoteorian mukaan oikeustoimen sitovat vaikutukset edellyttävät sitoutumistahtoa ja sen ilmaisemista toiselle. Tahto saa kuitenkin tahtoteorian mukaisessa ajattelussa etusijan siten, että ilmaisu ei velvoita, mikäli se poikkeaa todellisesta tahdosta. Mikäli tahdonilmaisu ei vastaa sisällöltään sen antajan todellista tahtoa esimerkiksi erehdyksen vuoksi, tahtoteorian mukaisessa ajattelussa tahdonilmaisun antaja saa vetäytyä sopimuksesta vapaasti.

Tahtoteorian yhtenä päätarkoituksena voidaan nähdä tarkoituksettomien sopimusten syntymisen estäminen.³

¹ Hemmo 2008, s.173–174.

² Hemmo 2008, s. 32–33.

³ Hemmo 2008, s. 31.

Luottamusteorian mukaisessa ajattelussa ratkaiseva painoarvo oikeustoimen velvoittavuuden arvioinnissa annetaan tahdonilmaisun objektiivisesti havaittavaan muotoon perustuvalla käsitykselle. Luottamusteorian mukaan huolellisesti toimiva oikeustoimen osapuoli saa luottaa siihen, että oikeustoimen toisen osapuolen tahdonilmaisuu on sitova eikä tahdonilmaisua katsota sitomattomaksi hänelle tuntemattomasta syystä. Luottamusteorian yhdeksi päätarkoitukseksi voidaan katsoa vaihdantaan liittyvien epävarmuustekijöiden ehkäiseminen.⁴

Yksi keskeisistä edellytyksistä oikeustoimien pätevyuden kannalta on se, että oikeustoimen osapuolet ovat oikeustoimikelpoisia. Täysi-ikäisen luonnollisen henkilön toimintakykyyn voi kuitenkin vaikuttaa hyvin moni erilainen seikka myös siten, että henkilöltä puuttuu oikeustoimikelpoisuus. Muun muassa erilaiset sairaudet, vammaisuus taikka mielenterveyden häiriöt voivat vaikuttaa siten, että henkilön toimintakyky heikkenee ja henkilö ei ole oikeustoimikelpoinen joko tilapäisesti tai pysyvästi. Henkilöä, joka on joutunut sellaiseen tilaan, ettei hän kykene riittävällä tavalla ymmärtämään oikeustoimien merkitystä ja seurauksia, on perusteltua suojata oikeusjärjestyksemme avulla. Puutteellinen oikeudellisen suojan taso voi johtaa haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden hyväksikäyttöön esimerkiksi taloudellisesti.

Edunvalvontajärjestelmä on yksi suojakeino, jolla oikeustoimikelpoisuutta vailla olevaa henkilöä voidaan pyrkiä suojaamaan. Kuitenkaan kaikki sellaiset henkilöt, jotka ovat tosiasiallisen toimintakykynsä ja ymmärryskykynsä vuoksi vailla oikeustoimikelpoisuutta, eivät ole edunvalvontajärjestelmän piirissä⁵. Vaikka henkilö saataisiin jossain vaiheessa saatettua edunvalvontajärjestelmän piiriin, on hän voinut jo ehtiä tekemään oikeustoimikelvottomuuden aiheuttavan tilansa aikana sellaisia oikeustoimia, joiden tekemiseen hänellä ei ole tosiasiallisesti ollut kelpoisuutta. Tarvitaan siten myös keinoja, joilla henkilölle voidaan tarvittaessa antaa suojaa jo tehtyjen oikeustoimien kannalta. Yksi tällainen keino on julistaa oikeustoimikelpoisuutta vailla olevan henkilön tekemä oikeustoimi pätemättömäksi. Oikeustoimen pätemättömäksi julistamiseen henkilön oikeustoimikelvottomuuden vuoksi liittyy kuitenkin paljon erilaisia kysymyksiä. On tarpeen arvioida, onko oikeustoimikelpoisuutta vailla olevan henkilön suojaamiseksi aina tarpeen julistaa hänen tekemänsä oikeustoimi pätemättömäksi. Pätemättömäksi julistamiseen liittyy

⁴ Hemmo 2008, s. 32.

⁵ Karvonen-Kälkäjä – Mäki-Petäjä-Leinonen 2017, s. 306.

myös oikeustoimen toisen osapuolen oikeus luottaa oikeustoimen pysyvyyteen, jolloin kyse on tältä osin tietynlaisesta punninnasta eri suuntaan vaikuttavien oikeuksien ja intressien välillä.

Oikeustoimikelvottoman henkilön tekemä sopimus on pätemätön. Henkilön oikeustoimikelpoisuus voi olla rajoitettu siten, että henkilö on niin sanotusti vajaavaltainen. Vajaavaltaisia ovat alle 18-vuotiaat ja henkilöt, jotka on julistettu vajaavaltaisiksi tuomioistuimen päätöksellä. Tilanteissa, joissa oikeustoimi kuuluu niin kutsutun rajoitetun oikeustoimikelpoisuuden alaan, myös vajaavaltaisen henkilön tekemä oikeustoimi on lähtökohtaisesti pätevä. Vajaavaltainen henkilö voi tehdä oikeustoimia, jotka ovat olosuhteisiin nähden tavanomaisia ja merkitykseltään vähäisiä ja määrätä sellaisten varojen käytöstä, jotka henkilö on vajaavaltaisena ollessaan omalla työllään ansainnut.⁶ Täysivaltaisen henkilön kykenemättömyyttä ymmärtää tekemänsä oikeustoimen merkitys riittävällä tavalla on kutsuttu myös tosiasialliseksi oikeustoimikelvottomuudeksi⁷. Käsittelen tässä tutkimuksessa nimenomaisesti tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta, jolloin vajaavaltainen henkilöiden tekemät oikeustoimet jäävät tarkasteluni ulkopuolelle. Koen kyseisen rajauksen tarkoituksenmukaiseksi tutkielmani johdonmukaisuuden kannalta ja sen rajallisen laajuuden vuoksi.

1.2 Tutkimuskysymys sekä tutkielman rakenne ja merkitys

Muotoilen tutkielmani pääkysymyksen seuraavasti: Millä tavoin oikeusjärjestyksessämme suojataan tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta vailla olevaa henkilöä oikeustoimikelvottomuuden aikana tehtyjen oikeustoimien osalta, ja millä tavoin sääntelyä voitaisiin tältä osin kehittää? Esitän pääasiallisen tutkimuskysymykseni lisäksi sitä tukevia apukysymyksiä. Ensiksikin kysyn, onko tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön tekemä oikeustoimi julistettava kaikissa tilanteissa pätemättömäksi. Apukysymyksiini kuuluu myös se, olisiko tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaa oikeustoimen pätemättömyyttä koskevan nimenomaisen lain säännöksen säätämiseksi aiheutta nykypäivänä.

⁶ Hemmo 2008, s. 192–194.

⁷ Mäki-Petäjä-Leinonen 2003, s. 154.

Tutkielmani alkupuolella tarkastellaan erilaisia seikkoja, jotka voivat potentiaalisesti johtaa siihen, että henkilö on vailla tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta. Näitä seikkoja tarkastellaan niiden yleisyyden ja myös sen kannalta, millä tavoin kyseisten seikkojen yleisyys on mahdollisesti kehittymässä tulevaisuudessa. Nähdäkseni kyseinen tarkastelu on olennaista sen arvioinnin kannalta, kuinka laaja-alaisesta asiasta tosiasiallisessa oikeustoimikelvottomuudessa on potentiaalisesti kysymys eli kuinka suurta osaa väestöstämme tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus mahdollisesti koskettaa nyt ja tulevaisuudessa.

Kolmannessa luvussa tarkastellaan sitä, onko kirjoitetulle lainsäädännölle tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskien katsottu yleisesti olevan Suomessa tarvetta. Tarkastelu kohdistuu merkittävältä osin oikeustoimilakitoimikunnan mietintöön KM 1990:20. Kyseinen mietintö on keskeinen tutkielmani kannalta ja luo pohjaa aiheen laajemmalle oikeudelliselle tarkastelulle. Mietinnössä ehdotettiin muun muassa tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta koskevaa oikeustoimen pätemättömyyssäännöstä säädettäväksi oikeustoimilakiin⁸. Kyseistä säännöstä ei kuitenkaan ole toistaiseksi säädetty osaksi kirjoitettua lakia. Tarkastelen tässä yhteydessä mahdollisia syitä sen taustalla, miksi oikeustoimilakitoimikunnan mietintö ei ole johtanut ehdotetun säännöksen säätämiseen.

Tutkielmani neljännessä luvussa käsitellään tosiasiallisen oikeustoimikelpoisuuden kannalta keskeisiä perus- ja ihmisoikeuksia. Koen perus- ja ihmisoikeusnäkökulman merkitykselliseksi tutkielmani kannalta, koska nähdäkseni tosiasiallisella oikeustoimikelpoisuudella ja sen vaikutuksilla oikeustoimen pätevyyteen on yhteyksiä useisiin perus- ja ihmisoikeuksiin. Katson myös, että aiheen kannalta merkityksellisten perus- ja ihmisoikeuksien käsittely on tarpeen aiheen käsittelyn kannalta ja helpottaa ymmärtämään, millaisia erilaisia näkökulmia kyseiseen aiheeseen liittyy.

Aiheen kannalta keskeisten perus- ja ihmisoikeuksien käsittelyn jälkeen tutkielmassani tarkastellaan oikeustoimen pätemättömyyteen liittyvää teoriaa ensiksi yleisellä tasolla. Tämän jälkeen tarkennetaan nimenomaisesti tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaan oikeustoimen pätemättömyyteen. Tässä yhteydessä tarkastellaan myös sitä, onko kaikissa tilanteissa tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön tekemä oikeustoimi välttämättä

⁸ KM 1990:20, s. 281.

tarpeen julistaa pätemättömäksi. Lisäksi arvioidaan, millaiset intressit vaikuttavat siihen ratkaisuun, tuleeko kyseisenlaista oikeustoimea julistaa pätemättömäksi vai ei.

Tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaa oikeustoimen pätemättömyyttä koskevan teorian tarkastelun jälkeen arvioidaan sitä, millaisia vaikutuksia sillä mahdollisesti on, että kyseinen pätemättömyysperuste on oikeudessamme voimassa tavanomaisoikeudellisena oikeusperiaatteena eikä kirjoitetun lain säännöksenä⁹. Tässä yhteydessä tuodaan esiin tavanomaisoikeudellisiin oikeusperiaatteisiin mahdollisesti liittyviä ongelmia erilaisista näkökulmista ja arvioidaan, onko oikeusperiaatteen tarjoama suoja tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön kannalta riittävää. Tämän jälkeen käsittelem sen, miten tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta on säännelty Ruotsissa. Nähdäkseni vertailu Ruotsin sääntelyratkaisuihin on relevanttia tutkielmani kannalta, koska suomalainen oikeustoimiin liittyvä sääntely on suurelta osin hyvin samankaltaista ruotsalaisen sääntelyn kanssa, mutta tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden kohdalla sääntelyratkaisut eroavat toisistaan jäljempänä esitetyllä tavoin.

Lopuksi tutkielmassa käsiteltävät seikat kootaan yhteen johtopäätösten avulla. Pyrin johtopäätöksissäni tuomaan esille myös sen, millä tavalla aihetta koskevaa sääntelyä voitaisiin mahdollisesti kehittää ja perustelemaan ehdotuksiani aiemmissa osioissa käsittelemieni seikkojen avulla.

Tutkielmani on merkityksellinen, koska tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus koskettaa potentiaalisesti merkittävää osaa väestöstämme ja sitä koskevilla sääntelyratkaisuilla on merkittävä vaikutus yhdenvertaisuuteen ja haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden oikeusasemaan. Aihetta on lisäksi käsitelty nähdäkseni suhteellisen vähän etenkin siitä näkökulmasta, olisiko tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskeva pätemättömyyssäännös tarpeen säätää osaksi kirjoitettua lakia ja miksi näin ei ole toistaiseksi tehty. Etenkin aihetta koskevien sääntelyratkaisuiden mahdollisten taustasyiden perusteellisempi tutkiminen on jäänyt oikeuskirjallisuudessa mielestäni vähälle huomiolle. Näin ollen katson oikeuskirjallisuudessa olevan tältä osin selkeä aukko, jota pyrin tällä tutkielmalla osaltani täydentämään. Lisäksi nähdäkseni aiempaan oikeuskirjallisuuteen

⁹ KM 1990:20, s. 240–241, Karvonen-Kälkäjä – Mäki-Petäjä-Leinonen 2017, s. 306

nähdn seikkaperäisempi vertailu Ruotsin sääntelyyn tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskien tuottaa mielestäni laajemman näkökulman aiheen tarkasteluun.

1.3 Metodit ja aineisto

Lainoppia eli oikeusdogmatiikkaa, jossa tutkitaan voimassa olevaa oikeutta, on kuvattu oikeustieteen perinteiseksi ydinalueeksi. Lainopin näkökulmasta oikeus tarkoittaa voimassa olevaa eli velvoittavaa ja pätevää oikeutta. Lainopin tehtävänä on tulkita ja systematisoida voimassa olevaa oikeusnormistoa. Tutkimuksen kohteena lainopissa on se, mikä on voimassa olevaa oikeutta. Lainoppi tuottaa tieteellistä tietoa oikeusnormeista eli normatiivista tietoa.¹⁰

Lainopilliset metodit keskittyvät pitkälti tulkinnallisiin menetelmiin. Erilaiset tulkintapunninta-, ratkaisu- ja oikeuslähdenormit ovat olennaisia lainopillisten metodien kannalta. Lainopillisen tulkinnan avulla pyritään selvittämään, selventämään, täsmentämään ja ilmaisemaan oikeusnormilauseiden tarjoamaa informaatiota oikeusnormin ajatussisällöstä.¹¹ Käytän tutkielmassani paljon lainopillista metodia eli pyrin tarkastelemaan voimassa olevien oikeusnormien sisältöä. Lainopillinen metodi sopii tutkimuskysymyksen tarkasteluun mielestäni hyvin, koska tutkimuskysymyksen kohdistuu voimassa olevan oikeuden sisältöön.

Käytän lainopillisen metodin lisäksi myös muita metodeja, jotka katson relevanteiksi tutkielmani kannalta. Vertailen tutkielmassani tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevaa sääntelyä Suomen ja Ruotsin välillä. Tältä osin käytän oikeusvertailevaa metodia. Käsittelem tutkielmassani myös sitä, millä tavoin tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta vailla olevan henkilön oikeudellista suojaa voitaisiin mahdollisesti parantaa kehittämällä aihetta koskevaa sääntelyä. Tältä osin tutkielmassani on kyse de lege ferenda-tyyppisestä suosituksesta.

Tutkielmani aineistona käytän paljon sekä kansallista että kansainvälistä oikeustieteellistä kirjallisuutta. Etenkin tiettyjen käsittelemieni aiheiden kuten henkilön tahdon ja itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen kannalta on nähdäkseni aiheellista tarkastella myös kansainvälistä oikeuskirjallisuutta, koska mainitun kaltaiset aiheet ovat nähdäkseni melko universaaleja. Tällöin kansainvälisestä kirjallisuudesta on saatavissa hyvin monipuolisia näkökulmia aiheen tarkasteluun. Käytän merkittävältä osin myös lakeja, kansainvälisiä perus- ja ihmisoikeussopimuksia sekä lakien esitöitä ja muita virallislähteitä aineistona. Lisäksi

¹⁰ Hirvonen 2011, s. 21–23.

¹¹ Hirvonen 2011, s. 36–37.

käytän tarkastelussani osittain myös lääketieteellisiä lähteitä tarkastellessani seikkoja, jotka voivat potentiaalisesti johtaa henkilön tosiasiallisen oikeustoimikelpoisuuden puuttumiseen. Yksittäisten oikeustapausten tarkastelu on rajattu tutkielmani ulkopuolelle. Nähdäkseni aihetta on hyödyllistä tarkastella nimenomaisesti sääntelyn ja sen taustalla olevien mahdollisten juurisyiden näkökulmasta ja ulottaa tarkastelu oikeuskäytäntöön vain siltä osin, millaisia yleisiä vaikutuksia sääntelyratkaisuilla voi olla aihetta koskevaan oikeuskäytäntöön. Aihetta koskevien yksittäisten oikeustapausten tarkastelu on mielestäni perustellumpaa vasta sen jälkeen, kun on saatu selvitettyä, onko sääntely, jota tuomioistuimet ratkaisutoiminnassaan soveltavat, itsessään tarkoituksenmukaista ja legitiimiä.

2 Tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevien oikeudellisten suojakeinojen tarpeellisuudesta

Henkilön tosiasialliseen oikeustoimikelpoisuuteen voivat vaikuttaa hyvin moninaiset eri seikat. Henkilö saattaa olla vailla tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta esimerkiksi sairauden, kehitysvamman taikka tapaturman seurauksena. Tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden tarkkaa lukumäärää lienee käytännössä mahdotonta määrittää. Tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus voi johtua pysyvien tilojen lisäksi tilapäisistä seikoista, jolloin tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden määrä saattaa vaihdella jopa päivittäin. Erilaisia tosiasialliseen oikeustoimikelpoisuuteen vaikuttavia seikkoja arvioitaessa on tärkeää pitää myös mielessä, ettei tietty sairaus, kehitysvamma taikka muukaan tila aiheuta automaattisesti henkilön tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta. Henkilön oikeustoimikelpoisuutta tulee arvioida tapauskohtaisesti ja yhdenvertaisesti muiden henkilöiden kanssa. Koska tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta ei voida todeta pelkästään esimerkiksi tietyn sairauden perusteella, ei myöskään tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden määrää voida perustaa suoraan tiettyjen sairauksien määrään. Käsittelen seuraavassa kuitenkin erilaisia seikkoja, jotka voivat potentiaalisesti vaikuttaa henkilön tosiasialliseen oikeustoimikelpoisuuteen, sekä kyseisenlaisten seikkojen yleisyyttä. Tällä tavoin on mahdollista muodostaa ainakin jonkinlainen kuva siitä, kuinka suurta osaa väestöstämme tosiasiallinen oikeustoimikelpoisuus mahdollisesti koskettaa.

Yhden lukumäärällisesti merkittävistä tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden mahdollisesti aiheuttavista tekijöistä muodostavat muistisairaudet. Etenevät muistisairaudet vaikuttavat henkilön arjesta selviytymiseen, ja vaikeuksia voi ilmaantua sairauden etenemisasteen mukaan taloudellisten asioiden suunnittelusta ja hoidosta aina perustoimintoihin saakka¹². Keskeisenä muistisairauksien oireena on muistin sekä kognitiivisen toimintakyvyn eli tiedonkäsittelyn heikkeneminen¹³. Siten on nähdäkseni melko selvää, että muistisairauksilla voi olla merkittävä vaikutus myös henkilön tahdonmuodostuskykyyn ja kykyyn ymmärtää tekemänsä oikeustoimen merkitys ja seuraukset.

¹²Koivisto ym. 2023, Päivittäisen toimintakyvyn selvittäminen.

¹³ Muistisairauksien oireet. Muistiliitto.

Suomessa muistisairauksia sairastavien henkilöiden määrä oli vuonna 2021 noin 150 000 kansallisten rekisteritietojen perusteella¹⁴. Muistisairauksien määrä on voimakkaassa kasvussa. Suomessa muistisairauksia sairastavien henkilöiden määrän on arvioitu kasvavan vuoteen 2040 mennessä 64 prosentilla vuoteen 2021 verrattuna, ja vuonna 2040 Suomessa on arvioitu olevan noin 247 388 henkilöä, joilla on muistisairaus.¹⁵

Toinen yleisyydeltään merkittävä seikka, joka voi aiheuttaa henkilön tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden, on kehitysvammaisuus. Kehitysvammaisella henkilöllä voi olla vaikeuksia uusien asioiden ymmärtämisessä ja oppimisessa¹⁶. Siten kehitysvammaisuus saattaa vaikuttaa myös henkilön tosiasialliseen oikeustoimikelpoisuuteen. Kehitysvamma ilmenee ennen kuin henkilö on täysi-ikäinen¹⁷. On siis mahdollista, että mikäli henkilöltä puuttuu tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus kehitysvammaisuuden seurauksena, ei kyseinen henkilö ole välttämättä missään vaiheessa samanaikaisesti sekä muodollisesti että tosiasiallisesti oikeustoimikelpoinen. Mikäli kehitysvamman vaikutus henkilön oikeustoimikelpoisuuteen tunnustetaan, on henkilö saatettavissa edunvalvonnan piiriin siten, että hänellä voi olla edunvalvoja koko täysi-ikäisyytensä ajan. On kuitenkin mahdollista, etteivät kaikki kehitysvammaisuuden seurauksena tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta vailla olevat henkilöt päädy edunvalvonnan piiriin. Suomessa on arvioitu olevan noin 40 000–50 000 kehitysvammaista taikka samankaltaisia tarpeita omaavaa henkilöä¹⁸, joten myös kehitysvammaisuus on lukumäärällisesti merkittävä tosiasialliseen oikeustoimikelpoisuuteen mahdollisesti vaikuttava seikka.

Psykoosit on määritelty vaikeimmiksi mielenterveyden häiriöiksi. Skitsofrenia ja kaksisuuntainen mielialahäiriö ovat yleisimpiä psykoottisia häiriöitä. Akuutin psykoosin on arvioitu heikentävän toimintakykyä kolmanneksi eniten dementian ja neliraajahalvauksen jälkeen.¹⁹ Tämän vuoksi voidaan helposti katsoa, että henkilöltä voi puuttua tosiasiallinen oikeustoimikelpoisuus myös psykoottisten häiriöiden seurauksena. Psykoottisten häiriöiden elämänaikainen esiintyvyys on erään tutkimuksen mukaan Suomessa 3,5 prosenttia²⁰. Näin

¹⁴ Muistisairauksien yleisyys. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2024.

¹⁵ Koponen ym. 2024, s. 414.

¹⁶ Kehitysvammaisuus. Kehitysvammaliitto.

¹⁷ Tietoa kehitysvammasta. Kehitysvammaisten tukiliitto ry.

¹⁸ Tietoa kehitysvammasta. Kehitysvammaisten tukiliitto ry.

¹⁹ Hintikka ym. 2007, s. 137.

²⁰ Hintikka ym. 2007, s. 137.

ollen voidaan katsoa, että kyse on myös tältä osin lukumäärällisesti merkittävästä tosiasialliseen oikeustoimikelvottomuuteen mahdollisesti vaikuttavasta seikasta.

Aivovammojen kognitiivisia oireita voivat olla muistin ja oppimisen sekä toiminnan ennakoinnin ja toteutuksen kriittisen arvioinnin heikentyminen²¹. Aivovammojen kognitiivisten oireiden vuoksi voidaan katsoa, että aivovamma voi potentiaalisesti aiheuttaa henkilön tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden. Suomessa vuosittain arviolta 36 000 henkilöä saa aivovamman²². Siten myös aivovammat voidaan luokitella lukumäärältään suhteellisen merkittäväksi tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden mahdollisesti aiheuttavaksi tilaksi.

Edellä on käsitelty joitain esimerkkejä sairauksista ja tiloista, joiden seurauksena henkilö saattaa olla vailla tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta. Mainitut esimerkit eivät ole missään nimessä tyhjentäviä siten, että ainoastaan kyseiset sairaudet ja tilat voisivat aiheuttaa tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden. Henkilön tosiasialliseen oikeustoimikelvottomuuteen mahdollisesti vaikuttavien tilojen ja seikkojen kirjo on hyvin laaja. Edellä mainitut esimerkit kuitenkin kuvastavat sitä, kuinka yleisiä tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden mahdollisesti aiheuttavat tilat voivat olla.

Vaikkei edellä mainitulla tavoin sairauksien ja muiden tilojen yleisyydestä voida tehdä suoria johtopäätöksiä tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden määrästä, voitaneen nähdäkseni kuitenkin katsoa, että tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus koskettaa ainakin potentiaalisesti merkittävää osaa väestöstämme. Joiltain osin tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden mahdollisesti aiheuttavien tilojen määrä tulee tämänhetkisten arvioiden mukaan kasvamaan merkittävästi. Näin ollen tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden oikeudellinen suojantarve on väestöllisestikin erityisen korostunut. Toisaalta tulee huomioda, että yhdenvertaisuuden näkökulmasta suojattavien henkilöiden lukumäärän ei tule olla määrittävä tekijä oikeudellisten suojakeinojen tarpeellisuuden arvioinnissa.

²¹ Aivovammat: Käypä hoito -suositus, 2023

²² Aivovammatietao. Aivovammaliitto ry.

3 Tarvitaanko tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskien kirjoitettua lainsäädäntöä?

Oikeusministeriö asetti 13.8.1987 oikeustoimilakitoimikunnan selvittämään muun muassa sitä, vastasivatko tuon aikaiset säännökset oikeustoimen pätemättömyyttä koskien tuon aikaisia tarpeita. Oikeustoimilakitoimikunnan puheenjohtajaksi nimettiin Thomas Wilhelmsson ja toimikunnan jäsenenä ja sihteerinä toimi oikeudenalan asiantuntevia professoreita ja juristeja. Oikeustoimilakitoimikunta antoi selvitystyönsä lopputuloksena komiteanmietinnön 1990:20 13.9.1990.²³

Oikeustoimilakitoimikunta on katsonut jotkin selvitystyönsä tuloksena arvioituista mahdollisista uudistamistarpeista sellaisiksi, että uudistusten toteuttaminen edellyttäisi yhteistä uudistushanketta muiden Pohjoismaiden kanssa. Oikeustoimilakitoimikunta on perustellut tätä sillä, että uudistukset edellyttäisivät tältä osin oikeustoimilain perustavien periaatteiden syvällistä arviointia ja uudistusten suhteuttamista tuohon arviointiin. Jotkut esitetyistä uudistuksista oikeustoimilakitoimikunta on puolestaan katsonut sellaisiksi, että ne voitaisiin toteuttaa heti. Viimeksi mainittuja uudistuksia koskien oikeustoimilakitoimikunta on jopa kirjoittanut esitetyt uudistukset hallituksen esityksen muotoon. Yksi tällaisista uudistuksista on koskenut oikeustoimen pätemättömyyttä oikeustoimikelpoisuuden puuttumisen seurauksena.²⁴

Oikeustoimilakitoimikunta on todennut, että käytännössä on voitu katsoa ilman nimenomaista säännöstäkin, että henkilöltä on puuttunut oikeustoimikelpoisuus, vaikka kyseinen henkilö ei ole ollut alaikäinen eikä holhottavaksi julistettu. Toimikunta on kuitenkin ehdottanut kyseisen periaatteen kirjaamista lakiin ja katsonut, että nimenomaisen säännöksen nojalla voitaisiin ottaa huomioon sääntelemättä jääviä tilanteita, joissa henkilön kyky tehdä oikeustoimia on heikentynyt. Oikeustoimilakitoimikunta on katsonut nimenomaisen säännöksen tavoitteeksi lisätä mahdollisuuksia henkilön henkisen tilan häiriintymisen huomioon ottamiseen oikeustoimen pätevyyden arvioinnissa.²⁵

²³ KM 1990:20, saatekirjelmä, s. i–vi.

²⁴ KM 1990:20, s. 11–12.

²⁵ KM 1990:20, s. 281.

Oikeustoimilakitoimikunta on esittänyt tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevaa säännöstä seuraavaan muotoon:

Jos joku tekee oikeustoimen sellaisessa henkisessä tilassa, että hänellä ei ole kykyä tahdon muodostamiseen, tai hän ei tilansa vuoksi ymmärrä oikeustoimen merkitystä, oikeustoimi ei sido häntä.

Vajaavaltaisen tekemistä oikeustoimista on säädetty holhouslaissa.²⁶

Ehdotuksen mukaan oikeustoimi ei sido henkilöä, joka on tehnyt oikeustoimen henkisesti häiriintyneessä tilassa. Oikeustoimilakitoimikunta on esittänyt mainitun tilan syynä voivan olla useita eri seikkoja, kuten psyykkinen sairaus, vanhuudesta johtuva rappeutuminen taikka henkinen järkytystila. Tila voi olla luonteeltaan tilapäinen taikka pysyvä.²⁷ Myös tilapäisiin häiriötiloihin soveltuvan pätemättömyyssäännöksen on nähty olevan perusteltu oikeudenmukaisen sopimustoiminnan kannalta²⁸. Oikeustoimilakitoimikunta on vielä todennut, että henkisesti häiriintyneen tilan syynä voi olla myös edellä mainittuihin seikkoihin rinnastettava seikka, eikä edellytyksenä säännöksen soveltumiselle ole, että henkilö olisi todettu esimerkiksi mieleltään sairaaksi psykiatrisessa tutkimuksessa.²⁹

Jotta oikeustoimi voidaan katsoa pätemättömäksi, tilan tulee oikeustoimilakitoimikunnan mukaan vaikuttaa henkilöön siten, että henkilöllä ei ole riittävää kykyä tahdonmuodostukseen taikka riittävää kykyä ymmärtää oikeustoimen merkitystä. Ymmärryskyvyn tai tahdonmuodostuskyvyn puuttumisen tulee olla syy-yhteydessä henkiseen häiriötilaan, jotta oikeustoimi voitaisiin katsoa pätemättömäksi. Tarkoituksena on henkilön järkipäisyyden turvaaminen. Siten sellaisia oikeustoimia ei katsota päteviksi, joissa henkilö ei ole kyennyt henkisen häiriötilan vuoksi valvomaan etuaan riittäväksi katsottavalla tavoin taikka arvioimaan riittävästi oikeustoimen seurauksena henkilölle asetettavia oikeuksia tai velvollisuuksia.³⁰

²⁶ KM 1990:20, s. 290.

²⁷ KM 1990:20 s. 281.

²⁸ KM 1990:20, s. 242.

²⁹ KM 1990:20, s. 281.

³⁰ KM 1990:20, s. 281.

Oikeustoimilakitoimikunta on esittänyt, ettei oikeustoimikelpoisuuden puuttumisesta aiheutuvaa pätemättömyyttä otettaisi huomioon viran puolesta. Kyseiseen pätemättömyysperusteeseen tulisi siten oikeustoimilakitoimikunnan näkemyksen mukaan vedota samalla tavalla kuin muihinkin oikeustoimilain mukaisiin pätemättömyysperusteisiin.³¹

Oikeustoimen pätemättömyydestä tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden perusteella ei ole säädetty oikeustoimilakiin säännöstä oikeustoimilakitoimikunnan esityksestä huolimatta. Syyt kyseisen ratkaisun taustalla ovat jääneet jokseenkin epäselviksi. Toisaalta oikeustoimilakitoimikunta on katsonut, että kyseinen säännösuudistus kuuluu niiden esitettyjen uudistusten piiriin, jotka voidaan jättää selvitetäviksi tarkemmin mahdollisen oikeustoimilain kokonaisuudistuksen yhteydessä³². Lienee mahdollista, että myös kysymys lakiin kirjatusta säännöksestä koskien tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta on päätetty 1990-luvulla jättää mahdollisen oikeustoimilain kokonaisuudistuksen varaan. Tällaista kokonaisuudistusta ei käsittääkseni ole missään vaiheessa kuitenkaan toteutettu.

Oikeuskirjallisuudessa on arveltu, olisiko tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevan pätemättömyyssäännöksen säätämättä jättäminen voinut johtua siitä, että vuonna 1999 voimaan tulleen uuden holhustoimilain säätämisen seurauksena asetettujen uusien toimintakelpoisuuden rajoittamista koskevat säännökset olisi katsottu riittäviksi.³³ Myönteistä vastausta kyseiseen kysymykseen puoltaisi se, että holhustoimilain uudistuksessa holhottavaksi julistaminen korvattiin toimintakelpoisuuden rajoittamisella³⁴. Vuonna 1999 säädettyä holhustoimilakia edeltävä järjestelmä nähtiin karkeapiirteiseksi, ja katsottiin, että edunvalvontajärjestelmää tulisi kehittää sellaiseksi, että järjestelmä sisältää moninaisempia realistisia vaihtoehtoja edunvalvonnan tarpeessa olevan henkilön suojaamiseksi³⁵. Viimeksi mainitun uudistuksen voidaan osaltaan nähdä parantaneen sellaisten henkilöiden oikeussuojaa, joiden tahdonmuodostuskyky taikka kyky ymmärtää oikeustoimen merkitys ja seuraukset on alentunut.

³¹ KM 1990:20, s. 283.

³² KM 1990:20, s. 12.

³³ Hirvi 2019, s. 156.

³⁴ HE 146/1998 vp, s. 1.

³⁵ HE 146/1998 vp, s. 1.

Edunvalvontajärjestelmässä on kyse etukäteistoimesta³⁶, eikä edunvalvonnalla itsessään pystytä puuttumaan jo tehtyjen oikeustoimien pätevyyteen. Lienee selvää, ettei kaikissa tapauksissa henkilön edunvalvonnan tarvetta pystytä tunnistamaan etukäteen, vaan henkilö tekee oikeustoimia, joihin hänellä ei tosiasiallisesti olisi oikeustoimikelpoisuutta. Näin ollen voidaan katsoa, että holhoustoimilain säätämällä vastattiin luonteeltaan eri kysymyksiin kuin mihin oikeustoimilakitoimikunnan ehdotuksella tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaa pätemättömyyttä koskevaksi säännökseksi pyrittiin vastaamaan. Oikeustoimilakitoimikunta on lisäksi todennut, että tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskeva pätemättömyyssäännös on välttämätön, mikäli tuolloin ehdotetut holhousa koskevat säännökset toteutuvat³⁷. Voidaan siis katsoa, että oikeustoimilakitoimikunta on ennemminkin katsonut holhouslainsäädännön uudistuksen lisäävän tarvetta tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevan säännöksen säätämälle kuin vähentävän sitä.

Eduskunnassa tosiasialliseen oikeustoimikelvottomuuteen liittyen käydyissä keskusteluissa voidaan mielestäni nähdä mahdollisia taustasyitä tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevan pätemättömyyssäännöksen säätämättä jättämiselle. Eduskunnassa on vuonna 1980 käsitelty juopuneiden henkilöiden oikeustoimikelpoisuuden mahdollista rajoittamista lainsäädännöllä. Asiaa koskevaan kirjalliseen kysymykseen annetussa vastauksessa on esitetty, että oikeutemme mukaan oikeustoimen tehneen henkilön oikeustoimikelpoisuus on kaikissa tapauksissa oikeustoimen pätevyuden edellytyksenä. Jos oikeustoimen tehnyt henkilö ei ole ymmärtänyt oikeustoimen merkitystä ja sisältöä, on oikeustoimi tehoton kyseistä henkilöä kohtaan. Edelleen sanottua oikeusperiaatetta on vastauksen mukaan sovellettava riippumatta oikeustoimikelvottomuuden aiheuttaneesta seikasta. Merkitystä ei ole tältä osin myöskään sillä, onko oikeustoimikelvottomuus henkilön itse aiheuttamaa tai pidetäänkö oikeustoimikelvottomuuden aiheuttanutta menettelyä eettisesti moitittavana. Vastauksen mukaan kyseinen oikeusperiaate on sillä tavoin riidaton ja vakiintunut, ettei sen voimassaolosta ja soveltamisesta voine käytännössä aiheutua epäselvyyttä. Mainitun oikeusperiaatteen ja oikeustoimilain voimassa olevien säännösten on katsottu antavan tuomioistuimille riittävät mahdollisuudet juopuneen henkilön puuttuvan taikka vähentyneen oikeustoimikelpoisuuden hyväksi käyttämisen torjumiseen.³⁸

³⁶ Mäki-Petäjä-Leinonen 2013, s. 36.

³⁷ KM 1990:20, s. 242.

³⁸ Kirjallinen kysymys n:o 377, 1980 vp, s. 1–2.

Kysymys tosiasiallisesti oikeustoimikyvyttömiä henkilöiden oikeusturvan parantamisen tarpeellisuudesta on ollut eduskunnassa esillä myös vuonna 1992. Tuolloin tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön on esitetty saavan suojaa oikeustoimilain kiskontaa sekä kunnianvastaisuutta ja arvottomuutta koskevista säännöksistä. Lisäksi on todettu, että oikeustoimilain mukaan oikeustoimi on voitu määrätä raukeamaan myös kohtuuttoman sisältönsä vuoksi ilman, että henkilön ymmärtämättömyyden hyväksikäyttöä taikka taivuttelua voitaisikaan osoittaa. Tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden on katsottu saavan oikeusturvaa myös tuolloin suunnitteilla olleen holhouslainsäädännön uudistuksen kautta. Muilta osin mahdollisten oikeusturvaongelmien on esitetty johtuvan näytön arviointiin liittyvistä ongelmista, joihin ei voitaisi juurikaan saada ratkaisua lainsäädännöllisin keinoin.³⁹ Viimeksi mainitussa vastauksessa tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaa oikeustoimen pätemättömyyttä koskevaa oikeusperiaatetta ei mainita nähdäkseni lainkaan.

Myös lakien esitöistä on saatavissa viitteitä siitä, miksi tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevaa pätemättömyyssäännöstä ei ole säädetty osaksi oikeustoimilakia. Hallituksen esityksessä 284/2014 vp on käsitelty vammaisten henkilöiden oikeustoimiin liittyvää suojaa vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen näkökulmasta.

Vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen 12 artiklan 4 kohdan mukaan

4. Sopimuspuolet varmistavat, että kaikki oikeudellisen kelpoisuuden käyttöön liittyvät toimet antavat asianmukaiset ja tehokkaat takeet, joilla estetään väärinkäytökset ihmisoikeuksia koskevan kansainvälisen oikeuden mukaisesti. Näillä takeilla varmistetaan, että oikeudellisen kelpoisuuden käyttöön liittyvissä toimissa kunnioitetaan henkilön oikeuksia, tahtoa ja mieltymyksiä, ettei niissä esiinny eturistiriitoja eikä asiatonta vaikuttamista, että ne ovat oikeasuhtaisia ja kyseisen henkilön olosuhteisiin sovitettuja, että niitä sovelletaan mahdollisimman vähän aikaa ja että toimivaltainen, riippumaton ja puolueeton viranomainen tai oikeuselin arvioi niitä säännöllisesti uudelleen. Takeiden on oltava oikeassa suhteessa siihen nähden, missä määrin nämä toimet vaikuttavat henkilön oikeuksiin ja etuihin.

Viimeksi mainitussa hallituksen esityksessä on mainittu oikeustoimiin liittyvinä suojaamiskeinoina edunvalvojan sekä edunvalvontavaltuutuksen käyttäminen ja siihen liittyvä edunvalvojiin ja edunvalvontavaltuuttettuihin kohdistuva viranomaisvalvonta. Muilta henkilöiltä suojaaminen on esitetty tapahtuvaksi ainakin oikeustoimilain petollista viettäystä

³⁹ Kirjallinen kysymys n:o 95, 1992 vp, s. 1–2.

koskevan 30 §:n ja kiskontaa koskevan 31 §:n perusteella. Vammaisten henkilöiden on esitetty saavan osaltaan suojaa myös rikoslain ja vahingonkorvauslain säännöksistä.⁴⁰

⁴⁰ HE 284/2014 vp, s. 44–45.

4 Tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaan oikeustoimen pätemättömyyteen liittyvä perus- ja ihmisoikeussääntely

4.1 Omaisuudensuoja

Perus- ja ihmisoikeustasolla omaisuudensuoja ankkuroituu Suomessa perustuslain 15 pykälään, Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18-19/1990, EIS) 1 lisäpöytäkirjan 1 artiklaan sekä Euroopan unionin perusoikeuskirjan (2016/C 202/02, EU:n perusoikeuskirja) 17 artiklaan.

Perustuslain 15 pykälän mukaan

Jokaisen omaisuus on turvattu.

Omaisuuden pakkolunastuksesta yleiseen tarpeeseen täyttä korvausta vastaan säädetään lailla.

EIS 1 lisäpöytäkirjan 1 artiklan mukaan

Jokaisella luonnollisella tai oikeushenkilöllä on oikeus nauttia rauhassa omaisuudestaan. Keneltäkään ei saa riistää hänen omaisuuttaan paitsi julkisen edun nimissä ja laissa määrättyjen ehtojen sekä kansainvälisen oikeuden yleisten periaatteiden mukaisesti.

Edellä olevat määräykset eivät kuitenkaan saa millään tavoin heikentää valtioiden oikeutta saattaa voimaan lakeja, jotka ne katsovat välttämättömiksi omaisuuden käytön valvomiseksi yleisen edun nimissä tai taatakseen verojen tai muiden maksujen tai sakkojen maksamisen.

EU:n perusoikeuskirjan 17 artiklan 1 kohdan mukaan

1. Jokaisella on oikeus nauttia laillisesti hankkimastaan omaisuudesta sekä käyttää, luovuttaa ja testamentata sitä. Keneltäkään ei saa riistää hänen omaisuuttaan muutoin kuin yleisen edun sitä vaatiessa laissa säädetyissä tapauksissa ja laissa säädettyjen ehtojen mukaisesti ja siten, että hänelle suoritetaan kohtuullisessa ajassa oikeudenmukainen korvaus omaisuuden menetyksestä. Omaisuuden käyttöä voidaan säännellä lailla siinä määrin kuin se on yleisen edun mukaan välttämätöntä.

Omaisuuksensuojaaan perusoikeutena liittyy sille ominaisia piirteitä. Omaisuuksensuojaa tulee kuitenkin tulkita perusoikeutena systemaattisesti osana perusoikeusjärjestelmäämme, jonka tarkoituksena on muun muassa itsemääräämisoikeuden, yhdenvertaisuuden ja erinäisten toimintavapauksien suojaaminen. Tämän kokonaisuuden lähtökohdista tarkasteltuna omaisuuksensuojan tarkoituksena on suojata ja edistää yhtäältä varallisuussuhteiden ennakoitavuutta ja vakautta mutta toisaalta myös yksilöiden toimintavapautta ja autonomiaa. Omaisuuksensuojan taustalla voidaan katsoa olevan tavoite siitä, että yksilöt voisivat elää taloudellisessa mielessä omavastuisesti ja riippumattomasti mutta kuitenkin myös vaarantamatta muiden yksilöiden perusoikeuksia tai yhteisöllisiä etuja.⁴¹

Omaisuuksensuoja on nähtävissä itsenäisen perusoikeuden lisäksi myös edellytyksenä monen muun perusoikeuden toteutumiselle. Tämä näkyy myös siten, että sellainen omaisuus, joka on kiinteästi kytköksissä yksilön muiden perusoikeuksien toteuttamiseen, on erityisen suojan piirissä. Sitä vastoin sellainen omaisuus, jonka yhteys yksilön perusoikeuksiin on kaukaisempi, saa heikompa suojaa.⁴² Voitaisiin siis katsoa, että omaisuuksensuojan ydinalueella, mikäli sellainen voidaan määrittää, on yksilön muiden perusoikeuksien toteutumisen kannalta tarpeellisen ja välttämättömän varallisuuden suojaaminen.

Omaisuuksensuojaa on luonnehdittu yhdeksi perusoikeusjärjestelmän moniulotteisimmista ja laaja-alaisimmista perusoikeuksista⁴³. Omaisuuksensuoja koskee varallisuussuhteita, joihin liittyy useita erilaisia henkilötahoja, joiden etuja pyritään suojaamaan samanaikaisesti. Tämän vuoksi ainoastaan yksittäisen henkilötahon omaisuutta ei voida pyrkiä suojaamaan absoluuttisen maksimaalisesti. Yksittäisen henkilötahon omaisuuksensuoja tulee suhteuttaa muiden henkilötahojen omaisuuksensuojaaan yhdenvertaisella ja tasavertaisella tavalla.⁴⁴ Näin ollen yhdenvertaisuusnäkökohdilla voidaan nähdä olevan korostunut merkitys omaisuuksensuojaa koskevissa kysymyksissä.

⁴¹ Länsineva 2005, Omaisuuksensuojan tulkinnallisia lähtökohtia.

⁴² Länsineva 2005, Omaisuuksensuojan tulkinnallisia lähtökohtia.

⁴³ Länsineva 2002, s. 153.

⁴⁴ Länsineva 2005, Omaisuuksensuojan tulkinnallisia lähtökohtia.

On katsottu, että perustuslain omaisuudensuojasäännöksen soveltamisessa tulee jättää riittävästi tilaa tilannekohtaiselle sovittamiselle sen sijaan, että säännöstä voitaisiin soveltaa samalla tavalla kaikenlaisissa tilanteissa. Lainsäätäjän tehtävänä on katsottu olevan yksilöiden omaisuuden tehokkaan suojaamisen varmistaminen sekä julkista valtaa että yksityisten aiheuttamia oikeudenloukkauksia vastaan.⁴⁵

Omaisuudensuoja voi näyttäytyä perusoikeutena varallisuussuhteissa hyvin moninaisin eri tavoin. Yksilöiden oikeudet määrätä omasta omaisuudestaan vapaasti ja luottaa esimerkiksi tekemiensä oikeustoimien pysyvyyteen voivat herkästi asettua vastakkain esimerkiksi erilaisissa vaihdantaan liittyvissä tilanteissa. Tällöin joudutaan väistämättä tasapainottelemaan vastakkaiseen suuntaan ohjaavien intressien ja oikeusjärjestyksen perusteella oikeutettujen odotusten välillä. Pyrkimyksenä tulee olla sellainen lopputulos, joka ei ole kenenkään oikeusaseman kannalta kohtuuton. Tämä tarkoittaa vähintäänkin hyvin usein sitä, etteivät yhdenkään osapuolen intressit toteudu absoluuttisella tavalla.

4.2 Yhdenvertaisuus

Yhdenvertaisuudesta säädetään perustuslain 6 pykälässä, jonka 1 ja 2 momenttien mukaan

Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.

Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

EIS 14 artiklassa yhdenvertaisuus ilmaistaan syrjinnän kieltona seuraavasti:

Tässä yleissopimuksessa tunnustetuista oikeuksista ja vapauksista nauttiminen taataan ilman minkäänlaista sukupuoleen, rotuun, ihonväriin, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, kansalliseen vähemmistöön kuulumiseen, varallisuuteen, syntyperään tai muuhun asemaan perustuvaa syrjintää.

⁴⁵ HE 96/2015 vp, s. 8.

Yhdenvertaisuus voidaan käsitteellisesti jakaa muodolliseen ja tosiasialliseen yhdenvertaisuuteen. Muodollinen yhdenvertaisuus tarkoittaa sitä, että yksilöitä kohdellaan lain näkökulmasta samanlaisissa tilanteissa samalla tavalla ilman, että yksilöiden omiin erityispiirteisiin kiinnitetään huomiota tai annetaan painoarvoa. Tosiasiallinen yhdenvertaisuus taas kuvastaa pyrkimystä eriarvoisuuden poistamiseen. Siinä yksilöiden erityispiirteille annetaan painoarvoa siten, että yksilöitä voidaan kohdella muodollisesta yhdenvertaisuudesta poikkeavallakin tavoin. Tämän tulee kuitenkin johtaa tosiasiallisesti siihen, että yksilöiden välinen eriarvoisuus poistuu tai vähenee, ja myös suhteellisuusperiaatetta tulee noudattaa.⁴⁶

Positiivinen erityiskohtelu on keino edistää tosiasiallista yhdenvertaisuutta. Positiivisella erityiskohtelulla tarkoitetaan toimia tietyn ryhmän, kuten esimerkiksi jonkin vähemmistön, olosuhteiden ja aseman parantamiseksi. Tällaisten toimien tavoitteena tulee olla tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteuttaminen, eivätkä toimet saa muodostua muita ryhmiä syrjiviksi.⁴⁷ Eronteon ihmisten välillä tulee olla perusteltavissa hyväksyttävällä tavalla perusoikeusjärjestelmän kannalta.⁴⁸

4.3 Itsemääräämisoikeus

Itsemääräämisoikeus on määritelty oikeuskirjallisuudessa koostuvaksi kahdesta puolesta, immuniteetista ja kompetenssista. Immunitetilla tarkoitetaan tässä yhteydessä sitä, että ainoastaan henkilöllä itsellään on kelpoisuus saada oikeusasemassaan aikaan muutoksia. Kompetenssilla taas viitataan henkilön kelpoisuuteen omilla tahdonilmaisuuillaan muuttaa oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan.⁴⁹ Edelleen itsemääräämisoikeus voidaan jakaa henkilön oikeuteen päättää omaisuuttaan koskevista asioista ja henkilön oikeuteen päättää henkilöönsä koskevista asioista⁵⁰. Käytän henkilön oikeudesta päättää omaisuuttaan koskevista asioista myös käsitettä taloudellinen itsemääräämisoikeus.

⁴⁶ Ojanen – Scheinin 2005, Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö.

⁴⁷ Ojanen – Scheinin 2005, Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö, Positiivinen erityiskohtelu.

⁴⁸ HE 309/1993, s. 44.

⁴⁹ Helin 2001, s. 1070.

⁵⁰ Mäki-Petäjä-Leinonen 2003, s. 12.

Itsemääräämisoikeudesta ei ole perustuslaissa erillistä säännöstä. Itsemääräämisoikeuden on kuitenkin katsottu sisältyvän perusoikeusjärjestelmäämme osana perustuslain 6 §:ssä turvattua henkilökohtaista vapautta.⁵¹ Henkilökohtaisen vapauden on katsottu suojaavan yleisperusoikeutena niin henkilön fyysistä koskemattomuutta kuin myös hänen itsemääräämisoikeuttaan ja tahdonvapauttaankin.⁵²

Itsemääräämisoikeuden on katsottu kuuluvan perustuslain 1 §:n turvaamiin yksilön oikeuksiin ja vapauksiin. Itsemääräämisoikeuden on myös kuvattu olevan useiden muiden oikeuksien käytön perusta.⁵³ Perustuslain 10 §:ssä turvattun yksityiselämän suoja koskevan perusoikeuden on katsottu tukevan osaltaan myös itsemääräämisoikeutta. Yksityiselämän suojan on katsottu suojaavan muiden yksityiselämän alueiden ohella myös henkilön itsemääräämisoikeutta. Tätä on perusteltu sillä, että yksityiselämän suojaan on katsottu sisältyvän henkilön oikeus päättää suhteistaan ympäristöönsä ja muihin ihmisiin vapaasti. Myös uskonnon ja omantunnon vapaus suojaa osaltaan henkilön itsemääräämisoikeutta.⁵⁴ Edellä mainituilla perusteilla itsemääräämisoikeudella voidaan katsoa olevan läheisiä yhteyksiä useisiin perusoikeuksiin. Toisaalta itsemääräämisoikeus on edellä kuvatuilla tavoin nähtävissä myös itsenäiseksi perusoikeudeksi siitä huolimatta, ettei siitä ole perustuslaissa nimenomaista säännöstä.

Itsemääräämisoikeuden ydinalueelle on katsottu liittyvän terveen tahdon omaavan ja itsenäiseen harkintaan kykenevän henkilön suojaamiseen. Henkilöltä voi siten puuttua kompetenssi itsemääräämisoikeutensa täysimääräiseen käyttämiseen, mikäli henkilö ei kykene päättämään omista asioistaan itsenäisesti.⁵⁵

Itsemääräämisoikeudella voidaan katsoa olevan korostunut merkitys varallisuussuhteissa. Muun muassa sopimusvapauden periaatteen voidaan katsoa perustuvan keskeisiltä osin vaihdantaan osallistuvien yksilöiden itsemääräämisoikeudelle. Toisaalta sopimusvapauden periaatteen voidaan osaltaan nähdä turvaavan sopimusten osapuolten itsemääräämisoikeuden toteutumista varallisuussuhteissa. Varallisuussuhteissa henkilön itsemääräämisoikeus voi kuitenkin asettua kollision toisten henkilöiden itsemääräämisoikeuden taikka muiden perusoikeuksien kuten omaisuudensuojan kanssa. Henkilön itsemääräämisoikeus saattaa

⁵¹ HE 108/2014 vp, s. 5.

⁵² HE 309/1993 vp, s. 46.

⁵³ HE 309/1993 vp, s. 42.

⁵⁴ Viljanen 2005, Yksityiselämän suoja, Itsemääräämisoikeus.

⁵⁵ Kolehmainen 2019, s. 298.

asettua kollision myös muiden henkilön omien perusoikeuksien kanssa, etenkin jos henkilön itsemääräämisoikeuden käyttäminen on hallitsematonta esimerkiksi heikon harkintakyvyn vuoksi. Tällaisissa tilanteissa vaarantuviin henkilön omiin perusoikeuksiin voivat lukeutua ainakin omaisuuden suoja ja oikeus henkilökohtaiseen turvallisuuteen.

Koivisto on jakanut itsemääräämisoikeuden sosiaaliseen ja liberalistiseen varianttiin.

Liberalistinen itsemääräämisoikeuden variantti kuvaa henkilön vapautta määrätä itsestään ja toimistaan. Vastaavasti kyseiseen varianttiin kuuluu julkisen vallan puuttumattomuus henkilöön ja tämän toimintaan ilman lailla säädettyä perustetta. Sosiaalisella itsemääräämisoikeuden variantilla puolestaan kuvataan henkilön itsemääräämisoikeutta silloin, kun henkilön itsemääräämiskyky katsotaan alentuneeksi tai kun henkilön oikeusasemaan puututaan julkisen vallan keinoin.⁵⁶

4.4 Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista

Vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa (27/2016, CRPD) on käsitelty muun muassa vammaisten henkilöiden oikeudellista kelpoisuutta. CRPD on siten keskeinen lähde tarkasteltaessa myös tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta. CRPD 12 artiklan mukaan

1. Sopimuspuolet vahvistavat, että vammaisilla henkilöillä on oikeus tulla tunnustetuiksi henkilöiksi lain edessä kaikkialla.
2. Sopimuspuolet tunnustavat, että vammaiset henkilöt ovat oikeudellisesti kelpoisia yhdenvertaisesti muiden kanssa kaikilla elämänaloilla.
3. Sopimuspuolet toteuttavat asianmukaiset toimet järjestääkseen vammaisten henkilöiden saataville tuen, jota he mahdollisesti tarvitsevat oikeudellista kelpoisuuttaan käyttäessään.
4. Sopimuspuolet varmistavat, että kaikki oikeudellisen kelpoisuuden käyttöön liittyvät toimet antavat asianmukaiset ja tehokkaat takeet, joilla estetään väärinkäytökset ihmisoikeuksia koskevan kansainvälisen oikeuden mukaisesti. Näillä takeilla varmistetaan, että oikeudellisen kelpoisuuden käyttöön liittyvissä toimissa kunnioitetaan henkilön oikeuksia, tahtoa ja mieltymyksiä, ettei niissä esiinny eturistiriitoja eikä asiatonta vaikuttamista, että ne ovat oikeasuhtaisia ja kyseisen henkilön olosuhteisiin sovitettuja, että niitä sovelletaan mahdollisimman vähän aikaa ja että toimivaltainen, riippumaton ja puolueeton viranomainen tai oikeuselin arvioi niitä säännöllisesti uudelleen. Takeiden on oltava oikeassa

⁵⁶ Koivisto 2018, s. 630–633.

suhteessa siihen nähden, missä määrin nämä toimet vaikuttavat henkilön oikeuksiin ja etuihin.

5. Jollei tämän artiklan määräyksistä muuta johdu, sopimuspuolet toteuttavat kaikki asianmukaiset ja tehokkaat toimet varmistaakseen vammaisten henkilöiden yhdenvertaisen oikeuden omistaa tai periä omaisuutta, hoitaa taloudellisia asioitaan ja saada yhdenvertaisesti pankkilainoja, kiinnityksiä ja muita luottoja sekä varmistavat, ettei vammaisilta henkilöiltä mielivaltaisesti riistetä heidän omaisuuttaan.

Yhdistyneiden kansakuntien vammaisten henkilöiden oikeuksien komitea (CCRPD) on katsonut, että oikeudellisen kelpoisuuden käsite (”legal capacity”) jakautuu kahteen alakäsitteeseen. Ensimmäinen alakäsite koskee kelpoisuutta omata oikeuksia ja olla tunnustettu oikeudellinen henkilö lain edessä (”legal standing”). Toinen alakäsite taas koskee kelpoisuutta käyttää oikeuksiaan siten, että tämä oikeuksien käyttäminen tunnustetaan laissa (”legal agency”).⁵⁷ Nähdäkseni CCRPD:n määrittämistä käsitteistä legal standing on lähellä oikeuskelpoisuuden ja legal agency puolestaan oikeustoimikelpoisuuden käsitettä.

CCRPD on katsonut, että suurimmassa osassa komitean tarkastelemista CRPD:seen sitoutuneiden maiden käytännöissä oikeudellinen kelpoisuus on sulautunut yhteen psyykkisen toimintakyvyn (”mental capacity”) kanssa. Tällöin henkilön oikeudellinen kelpoisuus on poistettu, koska henkilön päätöksentekokyvyn on arvioitu olevan heikentynyt. Henkilön päätöksentekokyvyn heikentymisen on usein katsottu johtuvan psykososiaalisesta tai kognitiivisesta vammaisuudesta. CCRPD:n mukaan henkilön oikeudellisen kelpoisuuden poistaminen perustuu tällöin johonkin seuraavasta kolmesta lähestymistavasta.

Statuslähtöinen lähestymistapa (”status approach”) perustuu suoraan diagnoosiin henkilön tilasta. Seuraukslähtöinen lähestymistapa (”outcome approach”) perustuu siihen, että henkilö tekee päätöksen, jolla katsotaan olevan negatiivisia vaikutuksia. Funktionaalinen lähestymistapa (”functional approach”) perustuu siihen, että henkilön päätöksentekokyvyn arvioidaan olevan puutteellinen. Funktionaalisisessa lähestymistavassa arviointi henkilön oikeudellisesta kelpoisuudesta perustuu usein siihen, pystyykö henkilö ymmärtämään päätöksen luonteen ja seuraukset ja/tai siihen, pystyykö henkilö käsittelemään ja arvioimaan päätöksenteon kannalta olennaista tietoa.⁵⁸

⁵⁷ CCRPD General comment No. 1 (2014), s. 3 kohta 14.

⁵⁸ CCRPD General comment No. 1 (2014), s. 3 kohta 15

CCRPD on kritisoinut funktionaalista lähestymistapaa ennen kaikkea kahdesta syystä. CCRPD on ensinnäkin katsonut, että kyseistä lähestymistapaa sovelletaan vammaisiin henkilöihin syrjivällä tavalla. Toisekseen CCRPD on esittänyt, että funktionaalinen lähestymistapa lähtee siitä oletuksesta, että ihmismielen sisäisiä toimintoja voitaisiin arvioida. Henkilöltä saatetaan funktionaalisen lähestymistavan mukaisesti toimiessa evätä perustavanlaatuinen ihmisoikeus eli oikeus yhdenvertaiseen kohteluun lain edessä, mikäli henkilö ei täytä tiettyjä ihmismielen sisäisiä toimintoja koskevia arviointikriteereitä.⁵⁹

CCRPD:n tulkinnan mukaan kaikissa kolmessa edellä mainitussa lähestymistavassa henkilön vammaisuus ja/tai päätöksentekokyky on asetettu perusteeksi evätä henkilöltä oikeudellinen kelpoisuus ja madaltaa hänen asemaansa henkilönä lain edessä. CCRPD:n mukaan CRPD 12 artikla ei salli tällaista syrjivää oikeudellisen kelpoisuuden eväämistä, vaan vaatii että oikeudellisen kelpoisuuden käyttämistä sen sijaan tuetaan.⁶⁰

Henkilön oikeudellisen kelpoisuuden tukemisen muodot voivat olla CCRPD:n mukaan moninaisia. Vammaisen henkilön oikeudellisen kelpoisuuden käyttämistä voidaan tukea muun muassa erinäisten tukihenkilöiden, vertaistuen sekä esteettömyyteen liittyvien järjestelyiden avulla. Esteettömyydellä tässä kontekstissa tarkoitetaan esimerkiksi sitä, että yrityksiltä ja yhteisöiltä edellytettäisiin tiedon tarjoamista selkeästi ymmärrettävässä muodossa sekä esimerkiksi viittomakielen tulkin tarjoamista.⁶¹

CCRPD:n mukaan oikeudellisen kelpoisuuden tukeminen ei saa missään tapauksessa johtaa korvaavaan päätöksentekoon (”substitute decision-making”). Vammaisen henkilön oikeuksia, tahtoa ja mieltymyksiä tulee kunnioittaa oikeudellista kelpoisuutta tuettaessa.⁶² CCRPD on määritellyt korvaavan päätöksenteon olevan järjestely, jossa kaikki seuraavista kolmesta kriteeristä täytyvät. Korvaavalla päätöksenteolla tarkoitetaan järjestelyjä, joissa henkilöltä poistetaan oikeudellinen kelpoisuus, vaikka ainoastaan yksittäisenkin päätöksen osalta. Korvaavassa päätöksenteossa päätöksentekijän voi määrittää joku muu kuin henkilö itse, ja tämä voidaan tehdä myös vastoin henkilön tahtoa. Lisäksi korvaavassa päätöksenteossa päätös

⁵⁹ CCRPD General comment No. 1 (2014), s. 3 kohta 15.

⁶⁰ CCRPD General comment No. 1 (2014), s. 3 kohta 15.

⁶¹ CCRPD General comment No. 1 (2014), s. 3 kohta 17.

⁶² CCRPD General comment No. 1 (2014), s. 3 kohta 17.

perustetaan siihen, minkä uskotaan olevan henkilön parhaan edun (”best interests”) mukaista sen sijaan, että päätös perustettaisiin henkilön omaan tahtoon ja mieltymyksiin.⁶³

Neuman on katsonut, että CCRPD:n lähestymistapa oikeudelliseen kelpoisuuteen ja syrjintään on liian ehdoton ja epärealistinen, mikä voi johtaa suojan tarpeessa olevien henkilöiden muiden oikeuksien loukkaamiseen. Neuman on käyttänyt dementiaa esimerkkinä tällaisesta tilanteesta. Dementiasta kärsivä henkilö ei välttämättä sairautensa vuoksi tunnista henkilöitä, jotka yrittävät tukea häntä päätöksenteossa, ja dementian vuoksi henkilö saattaa suhtautua kyseisiin henkilöihin epäilevästi. Dementiasta kärsivä henkilö ei myöskään välttämättä tunnista omia henkisiä rajoitteitaan. Lisäksi henkilö ei tällöin välttämättä ymmärrä, miksi hänen ei tulisi toimia tavalla, joka voi asettaa hänet vaaraan. Nämä seikat huomioon ottaen sellainen ehdoton lähestymistapa, jossa henkilö saa kieltäytyä tuetusta päätöksenteosta milloin tahansa ja tehdä päätökset itse, voi olla dementiasta kärsivän henkilön kannalta hyvin vahingollinen. Neuman selventää kuitenkin, että hänen näkemyksensä mukaan dementiasta kärsivän henkilön toiveet eivät ole täysin vailla merkitystä. Neuman katsoo, että joissain tapauksissa henkilön vailla ymmärrystä tekemälle valinnalle ei tulisi antaa yksinomaista painoarvoa päätöksenteossa, koska tällaisissa tapauksissa henkilön tekemästä valinnasta voi aiheutua vakavaa vahinkoa.⁶⁴

Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että CCRPD:n esittämällä tavoin CRPD 12 artiklan kieltävästä korvaavasta päätöksenteosta ja oikeudellisen kelpoisuuden epäämisestä on kyse ainoastaan silloin, kun päätöksenteossa ei kunnioiteta henkilön tahtoa ja mieltymyksiä. Henkilön on katsottu käyttävän oikeudellista kelpoisuuttaan myös silloin, kun joku toinen ilmaisee henkilön tahdon ja mieltymykset tämän puolesta.⁶⁵ CCRPD onkin esittänyt, että tahdon ja mieltymysten paradigman tulee korvata henkilön ajattelun parhaan edun paradigman, jotta vammaisten henkilöiden oikeus käyttää oikeudellista kelpoisuuttaan yhdenvertaisesti muiden kanssa voidaan turvata⁶⁶.

⁶³ CCRPD General comment No. 1 (2014), s. 6 kohta 27.

⁶⁴ Neuman 2021, s. 66–69.

⁶⁵ Opgenhaffen 2022, s. 5.

⁶⁶ CCRPD General comment No. 1 (2014), s. 5 kohta 21.

Arstein-Kerslake ja Flynn ovat katsoneet, että henkilön tahdon ja mieltymysten kunnioittamisen ei tule johtaa henkilön hylkäämiseen oikeudellisesta näkökulmasta. Sen sijaan henkilön tahdon ja mieltymysten taustalla olevia seikkoja tulisi arvioida, jotta myös mahdollisesti taustalla oleva painostus voidaan tunnistaa. Mikäli henkilön tahto ja mieltymykset ovat selkeitä, ei ole perusteita sille, että tahtoa ja mieltymyksiä ei kunnioitettaisi. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei henkilön oikeudellisen kelpoisuuden käyttämiseen olisi mahdollista puuttua. CRPD:n sopimusosapuolten on mahdollista rajoittaa henkilön oikeudellista kelpoisuutta, mutta ainoastaan harvinaisissa tapauksissa. Rajoittamisen on lisäksi tapahtuvan siten, että oikeudellista kelpoisuutta rajoitetaan samojen perusteiden mukaan sekä vammaisten henkilöiden että muiden henkilöiden kohdalla. Erilaiset palvelut ja tukimuodot voivat olla välttämättömiä yksilön kannalta, mutta ne voivat myös muodostua henkilön oikeusasemaa alistavaksi, mikäli yksilöä ei kunnioiteta henkilönä ja oikeuksien käyttäjänä (”person and legal agent”).⁶⁷

Nicolás Espejo-Yaksic on katsonut, että sen tunnustaminen, että oikeus oikeudelliseen kelpoisuuteen kuuluu jokaiselle, tarkoittaa kaiken ihmiselämän luontaisen arvon ja kukoistamiskyvyn hyväksymistä. Tämän tulee tapahtua siitä riippumatta, että vammaisuuden tuoma haavoittuvuus luo henkilölle tiettyjä rajoitteita. Ihmisten kollektiivista vaikutusta henkilön päätöksentekokykyyn pyritään paremmin ymmärtämään tuetun päätöksenteon kautta. Tuen avulla henkilö pystyy saattamaan abstraktin oikeuden oikeudelliseen kelpoisuuteen tietynlaiseksi toiminnoksi eli tässä tapauksessa päätöksenteoksi.⁶⁸ Myöhemmin tarkemmin käsiteltävän relationaalisen autonomian ajattelun mukaisesti jatkuva ja kattava sosiaalinen, institutionaalinen ja henkilöiden välinen kehitystyö tasapainottaa Espejo-Yaksicin mukaan tiettyjä vammaisuudesta aiheutuvia haavoittuvuuksia. Tämä kehitystyö on oikeudellisen kelpoisuuden käyttöä koskevan oikeuden kehittämisen ja käytön edellytys. Tuen avulla vammaisen henkilön itsemääräämisoikeutta pystytään suojaamaan ja hänelle pystytään tarjoamaan tarpeellinen resilienssi kohdata hänen ympäristöstään aiheutuvia esteitä.⁶⁹

⁶⁷ Arstein-Kerslake – Flynn 2016, s. 482–486.

⁶⁸ Espejo-Yaksic 2023, s. 105.

⁶⁹ Espejo-Yaksic 2023, s. 105.

CRPD:n kansallista voimaansaattamisen valmistelemista varten on asetettu Suomessa työryhmä 6.5.2011. Työryhmä on katsonut mietinnössään, että CRPD:n 12 artiklan 3 kohta velvoittaa sopimuksen osapuolia järjestämään vammaisille henkilöille tarvittavan tuen heidän oikeudellisen kelpoisuutensa käyttämistä varten. Tuen voidaan katsoa edellyttävän järjestelyjä, joiden avulla vammaisen henkilön mahdollisuus itseään ja elämäänsä koskevaan päätöksentekoon maksimoidaan. Työryhmä on todennut, että kyseinen sopimuskohta korostaa vammaisen henkilön tahdon ja toiveiden kunnioittamista, oikeustoimikelpoisuuden rajoitusten viimesijaisuutta sekä vammaisen henkilön kuulemistä edunvalvojaa tai muuta laillista edustajaa määrättäessä.⁷⁰

Työryhmän mukaan vammaisen henkilön, joka kykenee ymmärtämään kyseessä olevan asian merkityksen, tahtoa tulee aina lähtökohtaisesti kunnioittaa⁷¹. Työryhmän esittämässä ajatuksessa voidaan nähdä taustalla CCRPD:n mainitsema funktionaalinen lähestymistapa, jonka CCRPD on edellä mainituilla tavoin katsonut ongelmalliseksi. Työryhmän ajatuksen mukaisesti henkilön tahdon kunnioittamisen edellytykseksi on nähtävästi asetettu se, että henkilö kykenee ymmärtämään kyseessä olevan asian merkityksen. Tästä voidaan katsoa olevan tehtävissä vastakohtaispäätelmä, jonka mukaisesti henkilön tahtoa ei tarvitsisi kunnioittaa silloin, kun henkilö ei kykene ymmärtämään kyseisen asian merkitystä. Lisäksi on hieman epäselvää, mitä työryhmä on tarkoittanut sillä, että asian merkityksen ymmärtävän vammaisen henkilön tahtoa tulee aina ”lähtökohtaisesti” kunnioittaa. CCRPD on katsonut, että kaikenlaisen vammaisen henkilön oikeudellisen kelpoisuuden tukemisen, mukaan lukien intensiivisemmät tukikeinot, on perustuttava henkilön tahtoon ja mieltymyksiin eikä siihen, minkä ajatellaan olevan henkilön parhaan edun mukaista⁷². Nähdäkseni edellä mainitun työryhmän esittämä ajatus siitä, että vammaisen henkilön tahdon kunnioittaminen olisi jollain tapaa ehdollista, on ristiriidassa CCRPD:n tulkinnan kanssa.

⁷⁰ Vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn yleissopimuksen ja sen valinnaisen pöytäkirjan voimaansaattamista valmistelleen työryhmän mietintö, 2013 s. 57.

⁷¹ Vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn yleissopimuksen ja sen valinnaisen pöytäkirjan voimaansaattamista valmistelleen työryhmän mietintö, 2013 s. 57.

⁷² CCRPD General comment No. 1 (2014), s. 7 kohta 29.

CCRPD:n omaksuma tulkinta voidaan katsoa mielestäni vammaisen henkilön oikeuksien ja yhdenvertaisuuden kannalta perustellummaksi kuin edellä mainitun työryhmän esittämä tulkinta. Henkilön tahdon kunnioittamista ei voida nähdäkseni perustellusti asettaa ehdolliseksi. Kysymys on vain siitä, millä tavoin missäkin tilanteessa henkilön aito tahto kyetään selvittämään.

Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että henkilön tahdon kunnioittamiseksi henkilön tahto tulisi pystyä selvittämään luotettavalla tavalla⁷³. Tahto (”will”) tulee kuitenkin erottaa käsitteellisesti henkilön toiveista (”wish”) tai haluista (”want”). Juridisesti merkityksellisen tahdon on oltava jotain muuta kuin pelkästään se, mitä henkilö tiettyssä tilanteessa toivoisi tai haluaisi. Esimerkiksi kuluttaja saattaa haluta hyvinkin monenlaisia tuotteita ollessaan ostoksilla, mutta lopulta ostaa vain yhden taikka ei yhtäkään tuotetta.⁷⁴ Henkilön ilmaisemat seikat eivät aina välttämättä edusta henkilön aitoa tahtoa ja mieltymyksiä. Tällaisissa tapauksissa on katsottu tärkeäksi, että henkilöä tukemalla häntä autetaan pääsemään sellaiseen tilaan, jossa hänen päätöksentekokykynsä on mahdollisimman optimaalinen.⁷⁵

Caycho ja Lazarte ovat katsoneet, että CRPD:n 12 artiklan 4 kohdan nojalla sopimusosapuolten velvollisuutena on luoda takeet sille, että henkilön oikeudellisen kelpoisuuden käyttöön liittyviä väärinkäytöksiä pystytään ehkäisemään. Samanaikaisesti on varmistettava, että henkilön oikeuksia, tahtoa ja mieltymyksiä kunnioitetaan. Koska myös henkilön päätöksenteon tukijat saattavat käyttäytyä epäasianmukaisesti, tulee sopimusosapuolten asettaa tältä osin rajoituksia. Tässä yhteydessä on tärkeää arvioida, voivatko kyseiset rajoitukset olla henkilön toiveiden vastaisia. Sopimukset, joiden tekemiseen on vaikutettu epäasianmukaisesti, on pystyttävä julistamaan pätemättömiksi. Suojakeinojen (”safeguards”) on kuitenkin oltava oikeasuhtaisia. Caychon ja Lazarten näkemyksen mukaan suojakeinoilla suojataan itsemääräämisoikeutta kunnioittamalla henkilön aitoa tahtoa, mutta on huomioitava, että henkilön aitoa tahtoa ei pystytä aina selvittämään, jolloin päätöksenteko joudutaan perustamaan muihin tekijöihin, kuten oikeuksiin, mieltymyksiin taikka jopa tiettyjen arvojen mukaisiin oletuksiin. Edelleen Caycho ja Lazarte ovat katsoneet, että sopimusoikeudelliset rajoitukset ovat tarpeellisia. Tämä johtuu siitä, että suojakeinot olisivat merkityksettömiä, mikäli niiden tarkoituksena olisi ainoastaan vahvistaa oikeudellisesti kaikki mitä vammaisen henkilö kommunikoi. Suojakeinojen käytössä tulee kuitenkin huomioida

⁷³ Ogenhaffen 2022, s. 7.

⁷⁴ Martin 2023, s. 40.

⁷⁵ Arstein-Kerslake – Flynn 2014, s. 98–99.

henkilön tahto ja kaikenlaiset tilanteet, joissa henkilö saattaa olla haavoittuvassa asemassa ja siten altis hyväksikäytölle. Suojakeinojen tarkoituksena on puolustaa henkilön aitoa tahtoa, vaikka kyseinen tahto olisi hiljainen tai muutoin vaikeasti selvitettävissä.⁷⁶

⁷⁶ Caycho – Lazarte 2023, s. 351–352.

5 Oikeustoimen pätemättömyys tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden perusteella

5.1 Oikeustoimilain sääntely ja tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus

Oikeustoimen pätemättömyyden seurauksena oikeustoimeen tavanomaisesti liittyvä suoritusvelvollisuus ja sitä vastaava korvausvelvollisuus jäävät syntymättä. Tällöin oikeustoimella tavanomaisesti perustettavien velvoitteiden tuomioistuintäytäntöönpano ei ole mahdollista.⁷⁷

Oikeustoimen pätemättömyydestä säädetään pitkälti varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annetun lain (228/1929, oikeustoimilaki) 3 luvussa. Useissa oikeustoimilain pätemättömyysperusteissa edellytetään oikeustoimen toisen osapuolen vilpillistä mieltä, jotta oikeustoimi voisi olla pätemätön. Oikeustoimen pätemättömyydelle on asetettu oikeustoimilain mukaisissa pätemättömyysperusteissa useissa kohdin myös muita lisäedellytyksiä, jotka liittyvät muun muassa oikeustoimen mukaisten velvoitteiden väliseen tasapainoon. Tästä esimerkkinä on oikeustoimilain 31 §:n mukainen kiskontasäännös. Siinä oikeustoimen pätemättömyys edellyttää oikeustoimen toisen osapuolen vilpillistä mieltä. Lisäksi pätemättömyys edellyttää tältä osin sitä, että vilpillisessä mielessä toimineen osapuolen oikeustoimesta saama aineellinen etu on ilmeisessä epäsuhteessa siihen, mitä tämä on itse antanut tai myöntänyt. Oikeustoimi voi olla oikeustoimilain 31 §:n mukaisessa tilanteessa myös täysin vastikkeeton.⁷⁸

Oikeustoimilaissa ei kuitenkaan säännellä tyhjentävästi kaikkia niitä tilanteita, joissa oikeustoimi voi olla pätemätön. Oikeustoimilain esitöissäkin on mainittu, ettei kyseistä säädöstä ole tarkoitettu sellaiseksi, jolla säänneltäisiin tyhjentävästi niitä oikeusaloja, joita säädös koskee. Ensisijaisesti oikeustoimilaissa on säännelty seikkoja, joihin liittyvä oikeuskäytäntö on ollut erityisimmin vakiinnuttamisen tarpeessa tai jotka ovat muulla tavoin erityisesti kaivanneet laintasoista sääntelyä.⁷⁹

⁷⁷ Hemmo 2008, s. 182.

⁷⁸ Annola – Saarnilehto 2005, Oikeustoimilain pätemättömyysperusteista, Kiskominen (OikTL 31 §).

⁷⁹ HE 66/1927, s. 1.

Oikeustoimilain sääntelyn ulkopuolelle on esitöiden perusteella tarkoitettu jättää laatunsa vuoksi joitain seikkoja, joiden selvittäminen ja kehittäminen on jätetty oikeustieteen ja oikeuskäytännön varaan. Edelleen sääntelyn ulkopuolelle on tarkoitettu jättää seikkoja, jotka oikeustoimilakia säädettäessä eivät ole käytännöllisestä näkökulmasta edellyttäneet laintasoista sääntelyä.⁸⁰ Osapuolen oikeustoimikelvottomuudesta johtuva oikeustoimen pätemättömyys on yksi sellaisista tilanteista, joita ei säännellä oikeustoimilaissa.

Henkilöltä voi puuttua oikeustoimikelpoisuus vajaavaltaisuuden tai tuomioistuimen vahvistaman toimintakelpoisuuden rajoituksen vuoksi. Oikeustoimikelpoisuus voi puuttua myös sen vuoksi, ettei täysivaltainen henkilö ole kyennyt arvioimaan tekemänsä oikeustoimen merkitystä riittävällä tavalla ymmärryskykynsä heikkouden vuoksi. Viimeksi mainittu oikeustoimikelvottomuuden syy eli ymmärryskyvyn puute voi olla seurausta paitsi pysyvistä seikoista kuten kehitysvammaisuudesta myös tilapäisemmistä tekijöistä kuten psykoosista. Oikeustoimi voidaan siis katsoa oikeustoimikelpoisuuden puuttumisen perusteella pätemättömäksi myös sellaisten täysi-ikäisten henkilöiden kohdalla, joita ei ole julistettu vajaavaltaisiksi.⁸¹ Viimeksi mainitussa tilanteessa kyse on tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta.

Oikeustoimikelpoisuuden puuttumisesta johtuva oikeustoimen pätemättömyys ei edellytä oikeustoimen toisen osapuolen vilpillistä mieltä⁸². Tämä tekee oikeustoimikelpoisuuden puuttumisesta johtuvasta pätemättömyydestä luonteeltaan erilaisen usean oikeustoimilain mukaisen pätemättömyysperusteen kanssa.

Edellytys toisen osapuolen vilpillisestä mielestä on pätemättömyyteen vetoavan osapuolen kannalta ongelmallinen tai vähintäänkin haastava, koska toisen osapuolen vilpillisestä mielestä voi olla usein vaikeaa esittää riittävää näyttöä. Tämä lienee selvää jo pelkästään sillä perusteella, että henkilön mielen sisäisiä toimintoja on vähintäänkin haastavaa arvioida tai näyttää toteen objektiivisin kriteerein taikka kovinkaan yksiselitteisesti. Näin ollen voidaan katsoa, että tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuva pätemättömyys tarjoaa sillä suojattaville yksilöille ainakin teorian tasolla yleisesti voimakkaampaa suojaa kuin useat oikeustoimilain mukaiset pätemättömyysperusteet. Tämä johtuu siitä, että tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaa oikeustoimen pätemättömyyttä arvioitaessa sillä, onko

⁸⁰ HE 66/1927, s. 1.

⁸¹ Hemmo 2008, s. 190.

⁸² Hemmo 2008, s. 194.

vastapuoli ollut tietoinen pätemättömyyden aiheuttavista seikoista, ei ole merkitystä. Hemmo on ilmaissut asian siten, että oikeustoimen osapuoli kantaa riskin toisen osapuolen täysivaltaisuudesta, ja oikeustoimen osapuolella on siten näitä seikkoja koskeva selonottovelvollisuus⁸³.

5.2 Tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden arviointi CRPD:n näkökulmasta

Tosiasiallisen oikeustoimikelpoisuuden arvioinnissa sen perusteella, kykeneekö henkilö ymmärtämään tekemänsä oikeustoimen merkitys riittävällä tavalla, on nähtävissä taustalla CCRPD:n esittämä funktionaalinen lähestymistapa. Edellä mainituilla tavoin funktionaalinen lähestymistapa henkilön oikeudellisen kelpoisuuden arvioinnissa on nähty ongelmalliseksi ja sen on nähty osaltaan sekoittavan keskenään henkilön oikeudellisen kelpoisuuden ja psyykkisen toimintakyvyn. Siten voidaan pohtia, onko henkilön oikeustoimikelpoisuuden arviointi ymmärryskyvyn perusteella CRPD:n asettamien vaatimusten mukaista.

CRPD 12 artiklan 4 kohdassa edellytetään toisaalta myös sen turvaamista, että henkilön oikeudellisen kelpoisuuden käyttöä koskevissa toimissa asetetaan takeet, jotka estävät väärinkäytökset. Siten voitaisiin tulkita, että henkilön tekemien oikeustoimien pätevyyteenkin tulee pystyä tarvittaessa puuttumaan väärinkäytösten estämiseksi. CCRPD:n linjauksista voitaisiin johtaa ajatus, jonka mukaisesti määräävänä kriteerinä oikeustoimen pätemättömyyttä arvioitaessa tulisi henkilön muodollisesti määritetyn oikeustoimikelpoisuuden sijaan olla henkilön aito tahto, ja vain oikeustoimet, jotka eivät vastaa henkilön aitoa tahtoa, tulisi julistaa pätemättömiksi.

CCRPD:n esittämien linjausten perusteella henkilön ymmärryskyvyn arvioinnin sijaan tulisi nähdäkseni pyrkiä kehittämään keinoja, joiden avulla henkilön aito tahto pystyttäisiin selvittämään luotettavalla tavalla. Henkilön aito tahto tulisi pyrkiä selvittämään myös sellaisissa tilanteissa, joissa henkilö ei pysty ilmaisemaan tahtoaan yleisesti käytössä olevin keinoin kuten esimerkiksi suullisesti. CCRPD:n esille nostama tuettu päätöksenteko voi olla yksi keskeinen keino henkilön aidon tahdon selvittämiseen.

⁸³ Hemmo 2008, s. 194.

5.3 Tosiasialliseen oikeustoimikelvottomuuteen vetoamisesta

Siitä, otetaanko oikeustoimikelpoisuudesta johtuva oikeustoimen pätemättömyys huomioon viran puolesta vai ei, on esitetty toisistaan eroavia kannanottoja. Hemmo on katsonut, että kyseisestä perusteesta johtuva pätemättömyys otetaan huomioon viran puolesta⁸⁴. Tässä mielessä oikeustoimilakitoimikunta on asettunut nähdäkseni eri kannalle kuin Hemmo. Oikeustoimilakitoimikunta on edellä todetulla tavoin esittänyt, että oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaa pätemättömyyttä ei otettaisi huomioon viran puolesta⁸⁵. Myös Mäki-Petäjä-Leinonen on katsonut, että pätemättömyys kyseisellä perusteella on niin sanotusti reaktiota edellyttävää eli asianosaisen on siihen vedottava⁸⁶.

Kun otetaan huomioon se, minkälaisessa tilanteissa oikeustoimi voi olla pätemätön tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden vuoksi, olisi nähdäkseni perusteltua, että oikeustoimen pätemättömyys otettaisiin tällöin huomioon viran puolesta asianosaisen oikeusturvan suojaamiseksi. Voidaan katsoa kohtuuttomaksi, että henkilöltä, joka ei ole kyennyt ymmärtämään tekemänsä oikeustoimen merkitystä, edellytettäisiin ymmärrystä vedota tästä perusteesta johtuvaan oikeustoimen pätemättömyyteen, jotta oikeustoimi voitaisiin julistaa pätemättömäksi. Mikäli kyseistä pätemättömyysperustetta ei otettaisi huomioon viran puolesta, voisi sen tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomalle henkilölle tarjoama oikeudellinen suoja heikentyä huomattavasti.

Voitaneen pitää riittävänä, että henkilön edellytetään vetoavan sellaisiin tosiasiallisiin seikkoihin, joiden perusteella oikeustoimen voidaan todeta olevan pätemätön tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden vuoksi. On hyvä huomioida, että tuomioistuimella on kuitenkin oikeudenkäymiskaaren 12 luvun 4a pykälän nojalla mahdollisuus määrätä asianosaiselle viran puolesta prosessiedunvalvoja, mikäli tuomioistuin havaitsee, ettei asianosainen kykene heikentyneen terveydentilan, henkisen toiminnan häiriintymisen tai muun vastaavan syyn johdosta valvomaan etuaan asiassa⁸⁷.

⁸⁴ Hemmo 2008, s. 194.

⁸⁵ KM 1990:20, s. 283.

⁸⁶ Mäki-Petäjä-Leinonen 2003, s. 167.

⁸⁷ Mäki-Petäjä-Leinonen 2003, s. 179.

5.4 Tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus yhdenvertaisuuden, omaisuudensuojan ja itsemääräämisoikeuden näkökulmasta

5.4.1 Oikeustoimen pysyvyyden suhde tosiasialliseen oikeustoimikelvottomuuteen

Oikeustoimen pätemättömyys tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden perusteella voi olla sinänsä vahingollinen oikeustoimen toiselle osapuolelle, mikäli tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön saamaa suoritusta ei voida palauttaa täysimääräisesti. Voidaan kysyä, onko tämä kohtuullista silloin, kun oikeustoimen toinen osapuoli on ollut vilpittömässä mielessä. Tällöin oikeustoimen pätemättömyys on oikeustoimen toisen osapuolen näkökulmasta käytännössä sattumanvaraista.

Tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvan oikeustoimen pätemättömyyden taustalla voidaan nähdä ajatus siitä, että ymmärryskyvyltään heikentyneiden yksilöiden suojaamisen on nähty saavan etusijan suhteessa oikeustoimen toisen osapuolen odotuksiin oikeustoimen pysyvyydestä. Toisin sanoen tahtoteorian mukainen ajattelu näyttää vaikuttavan kyseisen pätemättömyysperusteen taustalla vahvemmin kuin luottamusteorian mukainen ajattelu. Tässä yhteydessä tarkoituksettomien sopimusten syntymisen ehkäisemisen voidaan katsoa olevan etusijalla vaihdantaan liittyvän epävarmuuden ehkäisemiseen nähden.

Tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvassa pätemättömyydessä voidaan katsoa olevan kyse tilanteesta, jossa oikeustoimen toisen osapuolen oikeus luottaa oikeustoimen pysyvyyteen joutuu väistymään. Tämä on tarpeen, jotta henkilön, jolta on puuttunut kyky ymmärtää oikeustoimen merkitys riittävällä tavalla, oikeusasemaa pystytään suojaamaan. Näin menetellen voidaan pyrkiä turvaamaan yksilön toimintavapautta ja oikeutta määrätä varallisuudestaan tasavertaisesti muiden yksilöiden kanssa. Perusoikeuksien tasolla kyse on osaltaan omaisuudensuojasta, itsemääräämisoikeudesta sekä yhdenvertaisuudesta. Kuitenkin edellä mainitussa tilanteessa yksilöiden omaisuudensuojaa koskevat perusoikeudet ovat niin sanotusti toisiaan vastassa. Omaisuudensuojaan voidaan katsoa kuuluvan yhtäältä yksilön oikeus saada suojaa sellaisten oikeustoimien vaikutukselta, joita tämä ei pysty riittävällä tavalla ymmärtämään tai jotka eivät ole yksilön aidon tahdon mukaisia. Toisaalta omaisuudensuojaan voidaan katsoa kuuluvan lähtökohtaisesti myös yksilön oikeus luottaa siihen, että hänen tekemänsä oikeustoimi on sitova. Tämä on kuitenkin tilanne vain silloin, kun oikeustoimen toinen osapuoli on ollut vilpittömässä mielessä; vilpillisessä mielessä toimivaa osapuolta ei ole perusteltuakaan suojata. Mikäli oikeustoimen toinen osapuoli on

ollut vilpillisessä mielessä, on myös mahdollista, että oikeustoimi on pätemätön jonkin oikeustoimilain mukaisen pätemättömyysperusteen nojalla.

5.4.2 Tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus henkilön omien perusoikeuksien näkökulmasta

Yhdenvertaisuuden näkökulmasta tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuva oikeustoimen pätemättömyys voidaan nähdä tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön näkökulmasta ainakin kahdella eri tavalla. Oikeustoimen pätemättömyys suojaa tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön varallisuuspiiriä. Kyseinen pätemättömyysperuste voidaan siten nähdä positiivisena erityiskohteluna sen turvaamiseksi, etteivät tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomat henkilöt joudu varallisuussuhteissaan tosiasiallisesti huonompaan asemaan esimerkiksi ymmärryksen puutteen perusteella. Oikeustoimikelvottoman tekemän oikeustoimen pätemättömyyttä voidaan kuitenkin tarkastella myös siten, että se rajoittaa ainakin teorian tasolla oikeustoimikelvottoman henkilön oikeutta määrätä vapaasti omaisuudestaan. Tosiasiallisesti tätä rajoittavaa vaikutusta voi vähentää merkittävästi se, että pätemättömyys edellyttää yleisesti sitä, että oikeustoimikelvoton itse taikka esimerkiksi hänen lähipiirinsä reagoi tilanteeseen vaatimalla oikeustoimen julistamista pätemättömäksi.

Mäki-Petäjä-Leinonen on kuvannut yksilön suojaamisen periaatetta itsemääräämisoikeuden vastinpariksi vanhuusoikeuden kontekstissa. Yksilön suojaamisen periaatteen voidaan nähdä tarkoittavan heikompiin erityisryhmään kuuluvien henkilöiden oikeutta saada suojaa oikeudenloukkauksia vastaan. Tällaiset oikeudenloukkaukset voivat tulla ulkopuolisilta tahoilta tai henkilöiltä itseltään. Yksilön suojaamisen periaatteen taustalla voidaan nähdä perustuslain 22 pykälään pohjautuva julkisen vallan velvollisuus turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Kyseisen periaatteen taustalla vaikuttaa voimakkaasti paternalistinen käsitys, jossa suojaa tarvitsevan omalle käsitykselle siitä, haluaako hän suojaa, ei anneta yleisesti merkitystä.⁸⁸

⁸⁸ Mäki-Petäjä-Leinonen 2013, s. 50

Holhouslainsäädännön uudistusta koskevissa esitöissä on todettu ihmisarvon kunnioittamisen olevan tuolloin ehdotetun lainsäädännön keskeisin aineellinen periaate. Esitöissä ihmisarvon kunnioittamisen periaatteen on kuvattu täsmentyvän suhteellisuuden ja välttämättömyyden periaatteiden mukaan. Yksilön oikeuksia täysivaltaisena henkilönä ei tule rajoittaa enempää kuin hänen etujensa suojelemiseksi on välttämätöntä.⁸⁹ Tämän tarkoituksen toteutuminen vaarantuu merkittävästi, jos yksilön oman tahdon sijaan painotetaan sitä, mikä on objektiivisesti arvioiden rationaalista tai henkilön parhaan edun mukaista.

Tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden tekemien oikeustoimien pätemättömyyttä koskevassa sääntelyssä voidaan katsoa perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta olevan pohjimmiltaan kyse sopivan tasapainon saavuttamiseen pyrkimisestä henkilön itsemääräämisoikeuden ja yksilön suojaamisen periaatteen välillä. Tämä ilmenee myös holhouslainsäädännön uudistuksen esitöistä, joissa edellä mainittua tasapainoa on korostettu ja tasapainon saavuttaminen on nähty keskeiseksi uudistuksen onnistumisen kannalta. Esitöiden mukaisesti henkilön valtaa päättää omista asioistaan pyritään rajoittamaan vain sen verran, kuin on tarpeellista niissä tilanteissa, joissa henkilön päätösvallan rajoittaminen on välttämätöntä henkilön suojaamiseksi.⁹⁰ Käsitteellisesti kyseen voidaan katsoa olevan itsemääräämisoikeuden sosiaalisesta variantista edellä käsitellyn Koiviston jaon mukaisesti.

5.4.3 Tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön tahdon merkitys ja tulkinta pätemättömyysperusteen arvioinnin kannalta

Juridiset tahdonilmaisut edellyttävät aina jonkinasteista tulkintaa. Esimerkiksi tarjous voidaan tehdä kirjallisesti, suullisesti tai tietyllä eleellä, kuten käden nostamisella huutokaupassa taikka ojentamalla tietty summa käteistä rahaa tarjouksen vastaanottajalle. Mainittuja toimia tulkitaan oikeudellisiksi tahdonilmaisuuksi muun muassa voimassa olevien säännösten, tapojen ja sanojen kielellisen merkityksen kautta. Tahdonilmaisun vastaanottaminen tapahtuu siten käyttäytymisen tulkinnan kautta. Käyttäytymiseen sisältyy tässä mielessä myös kielellinen käyttäytyminen.⁹¹ Tulkinnalla ja siinä käytettävillä keinoilla voidaan katsoa olevan korostunut merkitys tosiasiallisesti oikeustoimihenkilöiden tekemien tahdonilmaisujen kohdalla.

⁸⁹ LaVM 20/1998 vp, s. 3.

⁹⁰ HaVL 19/1998 vp, s. 3.

⁹¹ Martin 2023, s. 40.

Michael Bach on katsonut, että jokaisella henkilöllä on kyky toimia tarkoituksellisesti, vaikka joidenkin henkilöiden kommunikointi voi olla sellaista, että suurin osa muista henkilöistä ei sitä ymmärrä. Tällöin ensiksi mainittujen henkilöiden tarkoitusta voi olla haastavaa tulkita. Henkilö voi Bachin näkemyksen mukaan saavuttaa päätöksenteon kannalta tarpeellisen ymmärryskyvyn ja itsenäisyyden ulkoisista vaikutteista joko itse taikka muiden henkilöiden tukemana. Bach on katsonut, että viimeksi mainittu tapa hahmottaa päätöksentekokykyä tekee siitä universaalina, kaikille henkilöille kuuluvan, kunhan henkilöllä on mahdollisuus saada päätöksentekonsa kannalta tarpeellista tukea.⁹²

Bach on katsonut, että tarpeellisen tulkinnallisen tuen turvaaminen on yksi merkittävimmistä haasteista vaikeammin vammaisten henkilöiden päätöksentekokyvyn muodostamisen kannalta. Tulkinnallisen tuen tarve on korostunut, mikäli henkilöllä ei ole luottamussuhdetta sellaiseen henkilöön, joka pystyisi ymmärtämään ja tulkitsemaan hänen ilmaisemaansa tarkoitusta toisille, mikäli henkilön kommunikaatiossa on haasteita tai mikäli henkilön ilmaisema tahto ja mieltymykset vaikuttavat vaihtelevan tai olevan ristiriitaisia.⁹³

On myös aiheellista kysyä, onko tosiasiallisesti oikeustoimikelvotonta henkilöä perusteltua suojata siten, että luodaan ikään kuin kuvitteellinen käsitys siitä, mikä henkilön tahto olisi, mikäli hän kykenisi ymmärtämään oikeustoimen merkityksen riittävällä tavalla, ja toimitaan tämän tahdon mukaisesti. Toisena vaihtoehtona olisi se, että pyritään toimimaan tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön mahdollisesti riittävää ymmärryskykyä vailla ilmaiseman tahdon mukaisesti. Mäki-Petäjä-Leinonen on käsitellyt edellä kuvattua ongelmaa dementiapotilaan itsemääräämisoikeuden näkökulmasta erottamalla toisistaan potilaan terveen ja potilaan sairaana ollessa ilmaiseman tahdon. Mäki-Petäjä-Leinonen on katsonut ylihintaista irtaimen kauppaa koskevassa esimerkissään suositeltavaksi toimiohjeeksi sen, ettei kauppaa tarvitse moittia silloin, kun dementoituvaa selkeästi nauttii ostoksestaan ja kun dementoituvan maksama ylihinta ei ole ollut törkeän kohtuuton.⁹⁴

⁹² Bach 2023, s. 86.

⁹³ Bach 2023, s. 86–87.

⁹⁴ Mäki-Petäjä-Leinonen 2003, s. 181.

Herring on katsonut, että oikeustoimikelvottomien henkilöiden kohdalla oikeustoimista päätettäessä päätökset tulee tehdä kyseisen henkilön edun mukaisesti. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että oikeustoimikelvottoman henkilön oma mielipide tulisi jättää täysin huomiotta, sillä henkilön mielipiteelle voidaan antaa merkitystä sen arvioinnissa, mikä olisi henkilön edun mukaista kussakin tapauksessa. Tämän pidemmälle menevää painoarvoa oikeustoimikelvottoman henkilön omalle mielipiteelle ei tulisi Herringin näkemyksen mukaan antaa. Herring katsoo, että oikeustoimikelvottomiksi katsottavien henkilöiden päätöksenteon ei voida katsoa perustuvan arviointiin siitä, mitä henkilö haluaa elämältään, koska kyseinen henkilö ei lainkaan kykene kyseisenlaiseen arviointiin.⁹⁵ Herringin ajattelussa voidaan nähdä CCRPD:n määrittelemä funktionaalinen lähestymistapa, jonka CCRPD on edellä käsitellyillä tavoin katsonut ongelmalliseksi.

Tom Beauchamp ja James Childress ovat kuvanneet itsemääräämisoikeuden käyttöä sellaisen henkilön näkökulmasta, joka toimii tarkoituksellisesti (”intentionally”), ymmärryskyvyn kanssa (”with understanding”) ja ilman heidän toimintaansa kontrolloivia vaikutteita (”without controlling influences that determine their action”).⁹⁶ Kyseistä ajatusta itsemääräämisoikeuteen kykenevästä henkilöstä on kritisoitu niin kutsutun relationaalisen itsemääräämisoikeuden näkökulmasta.⁹⁷

Perinteisesti oikeustoimikelpoisuuden arvioinnissa on korostettu niin kutsuttua individualistista autonomiaa, johon muut tahot eivät pysty lähtökohtaisesti vaikuttamaan. Individualistinen autonomia perustuu ajatukselle siitä, että henkilö on rationaalinen siten, että hän kykenee itsenäisesti tekemään omia asioitaan koskevia järkeviä ratkaisuja. Mikäli henkilöltä puuttuu kyky kyseisenlaiseen rationaaliseen päätöksentekoon, voidaan individualistiseen autonomiaan perustuvan ajattelun mukaisesti henkilön tekemään oikeustoimeen puuttua esimerkiksi julistamalla oikeustoimi pätemättömäksi.⁹⁸

⁹⁵ Herring 2009, s. 12–13.

⁹⁶ Beauchamp – Childress 2001, s. 59.

⁹⁷ Bach 2023, s. 70.

⁹⁸ Mäki-Petäjä-Leinonen 2018 s. 6 ja Nedelsky 1989, s. 21.

Sittemmin oikeustieteessä individualistisen näkökulman lisäksi on konstruoitu niin kutsuttu relationaalinen autonomia, jonka mukaisesti henkilön relaatiot eli ihmissuhteet vaikuttavat väistämättä hänen päätöksentekoonsa⁹⁹. Päätöksentekomme on toisin sanoen intersubjektiiivista eli suhteemme muihin henkilöihin ja toimijoihin vaikuttaa päätöksentekoomme¹⁰⁰. Relationaalisen autonomian mukaisessa ajattelussa henkilön voidaan katsoa saavan päätöksentekoon tukea läheisiltään silloin, kun hänen oma toimintakykynsä on heikentynyt¹⁰¹.

Beauchampin ja Childressin lähestymistapaa on kritisoitu myös sen vuoksi, että tosiasiaassa kukaan henkilö ei kykene täyttämään sellaista rationaalisen itsekäsityksen vaatimusta, jonka varaan kyseinen lähestymistapa tuntuu nojaavan. Muun muassa kulttuuriset tekijät vaikuttavat meihin ja usein tiedostamattomat seikat vaikuttavat päätöksentekoomme.¹⁰²

Kysymys siitä, ”kenen” tahtoa tulee noudattaa, tai oikeastaan, miten henkilön tahto määritetään, on nähdäkseni sitä haastavampi, mitä pitkäkestoisemmin henkilön oikeustoimikelvottomuuden aiheuttava tila on jatkunut. Tämä johtuu siitä, että lyhytkestoisista ja tilapäisistä seikoista kuten esimerkiksi psykoosista johtuvassa oikeustoimikelvottomuudessa henkilön tahdosta hänen ollessaan oikeustoimikelpoinen on saatavissa mahdollisesti selkeitäkin viitteitä henkilön aiemman toiminnan perusteella. Kyseisenlaisia viitteitä voi olla saatavilla vähemmän tilanteissa, joissa tosiasiallinen oikeustoimikelvottomuus johtuu esimerkiksi pitkäaikaisesta sairaudesta tai kehitysvammaisuudesta. Joissain tapauksissa oikeustoimikelvottomuuden aiheuttanut tila on ohimenevä, jolloin henkilön tahto hänen oikeustoimikelpoisena ollessaan voidaan selvittää suoraan häneltä itseltään. Tällöin toki on haastavaa arvioida sitä, milloin kyse on siitä, ettei oikeustoimi ole ollut henkilön tahdon mukainen ja milloin kyse on siitä, että henkilö on sinänsä ymmärtänyt oikeustoimen merkityksen mutta katuu sitä jälkeenpäin. Viimeksi mainitussa tilanteessa perusteita oikeustoimen pätemättömyydelle ei lähtökohtaisesti ole. Oikeustoimikelvottomuutta koskevalla sääntelyllä ei ole tarkoitus antaa oikeudellista suojaa tavanomaiselle katumiselle, jos henkilö on kuitenkin tehnyt oikeustoimen aidosta ja vapaasta tahdostaan.

⁹⁹ Mäki-Petäjä-Leinonen 2018 s. 6 ja Nedelsky 1989, s. 21.

¹⁰⁰ Bach 2023, s. 70.

¹⁰¹ Mäki-Petäjä-Leinonen 2018 s. 6 ja Nedelsky 1989, s. 21.

¹⁰² Bach 2023, s. 70.

Pitkään jatkuneessa ja lopullisessa oikeustoimikelvottomuuden aiheuttavassa tilassa olevan henkilön osalta saatetaan joutua turvautumaan pitkälti tai jopa täysin kuvitteelliseen käsitykseen siitä, mikä henkilön tahto olisi ilman oikeustoimikelvottomuuden aiheuttavaa tilaa. Henkilön kuvitteelliseen tahtoon perustuvan käsityksen perusteella on nähdäkseni kyseenalaista tehdä päätöksiä siitä, tuleeko oikeustoimen pätevyyttä moittia vai ei. Mainittu kyseenalaisuus johtuu siitä, että käsitys henkilön tahdosta on tällöin muiden tahojen kuin kyseisen henkilön itsensä luoma. Tämä voi helposti johtaa tilanteeseen, jossa kyse ei ole kyseisen henkilön omasta vaan jonkun muun henkilön tahdosta, mikä puolestaan voidaan nähdä merkittävänä (taloudellisen) itsemääräämisoikeuden rajoituksena. Kyseinen riski voi realisoitua esimerkiksi siten, että tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman vanhuksen läheiset moittivat sellaisen oikeustoimen pätevyyttä, josta kyseinen vanhus itse nauttii, koska läheiset haluavat säilyttää vanhuksen varallisuusaseman mahdollisimman hyvänä tulevaisuudessa tapahtuvaa perinnönjakoa ajatellen. Relationaalisen autonomian mukaisessa ajattelussa on nähdäkseni siten vaarana, että henkilön näennäisesti tuettuna tekemät päätökset ovat tosiasiallisesti jonkun muun henkilön tekemiä.

Ikääntyvien henkilöiden perheoikeudellisia ongelmia ja niihin haettuja ratkaisukeinoja koskeneessa laadullisessa tutkimuksessa on todettu, että ikääntyvät henkilöt ovat useissa tapauksissa kokeneet heidän lähipiirinsä toimivan epäoikeudenmukaisesti ja omaa etuaan tavoitellen¹⁰³. Näin ollen vanhuksen tosiasiallista tahtoa saatetaan loukata toimiessa läheisten tahdon mukaisesti. Kyseisenlainen henkilön taloudellisen itsemääräämisoikeuden loukkaaminen saattaa puuttua henkilön oikeusasemaan yhtä voimakkaasti kuin ulkopuolisten taholta tapahtuva taloudellinen hyväksikäyttö. Siten henkilöllä tulisi olla käytettävissään tehokkaita oikeussuojakeinoja myös henkilön lähipiirin suunnalta tapahtuvia oikeudenloukkauksia vastaan.

Henkilön kuvitteelliseen tahtoon perustuvassa päätöksenteossa on riskinä myös se, että ajaudutaan tilanteeseen, jossa päätöksenteon perusteena on tosiasiallisesti henkilön arvioidun parhaan edun mukainen päätös henkilön tahdon ja mieltymysten mukaisen päätöksenteon sijaan. Tällöin ollaan edellä käsitellyn CCRPD:n tulkinnan mukaisesti tilanteessa, jossa henkilöltä evätään oikeudellinen kelpoisuus korvaavan päätöksenteon keinoin, mikä on CCRPD:n mukaan kiellettyä myös CRPD 12 artiklan nojalla, koska tällainen korvaava

¹⁰³ Ervasti – Mäki-Petäjä-Leinonen 2021, s. 640.

päätöksenteko katsotaan syrjiväksi¹⁰⁴. Tämän vuoksi henkilön päätöksentekoa tuettaessa on korostetun tärkeää varmistaa, että kyse on tukevasta päätöksenteosta eikä korvaavasta päätöksenteosta CCRPD:n erottelun mukaisesti.

5.4.4 Oikeustoimen vahingollisuuden merkitys

Mitä pidempään jatkuneesta oikeustoimikelvottomuuden aiheuttavasta tilasta on kysymys, sitä enemmän nähdäkseni korostuu sen arviointi, onko tehty oikeustoimi epätasapainoinen tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön vahingoksi. Mikäli oikeustoimi on mainituilla tavoin epätasapainoinen, on arvioitava, kuinka merkittävä kyseinen epätasapaino on. Toisaalta oikeustoimen tasapainoakin olisi tärkeää pystyä arvioimaan tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön näkökulmasta, joka voi poiketa yleisestä ja objektiivisesta näkökulmasta merkittävästikin. Arvioinnissa tulee siten huomioida se, millä tavoin henkilö itse, vaikkakin riittävää oikeustoimen merkitystä koskevaa ymmärrystä vailla olevana, mieltää oikeustoimen eli onko se hänen senhetkisen tahtonsa mukainen. Kysymystä ratkaistaessa tulee ottaa huomioon toki myös Mäki-Petäjä-Leinosen toteamalla tavoin henkilön sairauden (tai muun oikeustoimikelvottomuuden aiheuttavan tilan) aste ja henkilön kyky ymmärtää juuri kyseisen asian merkitys¹⁰⁵.

Voidaan perustellusti kysyä, olisiko oikeustoimen vahingollisuus tai sen poikkeavuus henkilön aiemmista arvoista peruste puuttua myöskään ymmärryskyvyltään alentuneen henkilön tekemiin oikeustoimiin. Voidaan myös pohtia, tulisiko tällaisiin oikeustoimiin pystyä puuttumaan herkemmin kuin sellaisten oikeustoimien kohdalla, jotka vaikuttaisivat olevan linjassa henkilön aikaisemman arvomaailman kanssa ja jotka eivät ole henkilön kannalta vahingollisia. Harding on katsonut, että dementiasta kärsivän henkilön ei tulisi edellyttää pystyvän perustelemaan päätöksentekoaan yhdenmukaisena osana uskonnollisia, poliittisia tai muutoin maailmankatsomukseensa liittyviä arvoja, jotta hänen päätöstään voitaisiin kunnioittaa. Syynä tälle on Hardingin mukaan se, että tällaista perustelemista ei yleisesti edellytetä muiltakaan henkilöiltä.¹⁰⁶

¹⁰⁴ CCRPD General comment No. 1 (2014), s. 3 kohdat 15 ja 17.

¹⁰⁵ Mäki-Petäjä-Leinonen 2003, s. 181.

¹⁰⁶ Harding 2012, s. 429.

Potilaan itsemääräämisoikeuden kontekstissa on esitetty, että potilaan kompetenssi tehdä omaa hoitoaan koskevia päätöksiä tulisi katsoa liukuvaksi sen sijaan, että kyse olisi joko-tai-tyyppisestä arvioinnista. Tällöin potilaalta edellytettäisiin sitä parempaa ymmärryskykyä, mitä riskialttiimmasta toimenpiteestä on kysymys. Vastaavasti vähemmän riskejä sisältävistä toimenpiteistä päätettäessä potilaan ymmärryskyky voisi olla heikompi, ja potilaan voitaisiin silti katsoa olevan kelpoinen päättämään toimenpiteestä itse.¹⁰⁷ Kyseistä ajatusta voitaisiin mahdollisesti soveltaa myös henkilön oikeustoimikelpoisuuden arvioinnissa. Tällöin henkilön ymmärryskyvyn riittävyttä arvioitaessa otettaisiin huomioon oikeustoimen monimutkaisuuden lisäksi myös oikeustoimen mahdollinen vahingollisuus kyseisen henkilön kannalta. Mitä vahingollisemmasta oikeustoimesta olisi kysymys, sitä parempaa ymmärryskykyä henkilöltä edellytettäisiin, jotta hänellä voitaisiin katsoa olevan oikeustoimikelpoisuus kyseisen oikeustoimen tekemiseen.

Ongelmallista oikeustoimen vahingollisuuteen perustuvassa päätöksentekokyvyn arvioinnissa on kuitenkin muun muassa se, että oikeustoimen vahingollisuutta on vaikea määrittää. Vahingollisuutta on vaikea määrittää objektiivisestikaan, eikä oikeustoimen objektiivinen vahingollisuus tarkoita automaattisesti sitä, että oikeustoimi olisi vahingollinen myös sen osapuolena olevan henkilön subjektiivisesta näkökulmasta.

Oikeuskirjallisuudessa oikeustoimen mahdolliseen vahingollisuuteen perustuvaa henkilön päätöksentekokyvyn arviointia on kyseenalaistettu myös muilla perusteilla. Arvioinnissa henkilön kompetenssin on nähty määräytyvän usein sen mukaan, minkälaisen päätöksen henkilö olisi tekemässä. Mahdollinen vahingollisuus riippuisi tällöin siis siitä, mikä käytettävistä olevista vaihtoehdoista valitaan. On nähty epäloogiseksi, että henkilöllä voitaisiin katsoa olevan kompetenssi tehdä päätös, mikäli hän suhtautuu esimerkiksi ehdotettuun toimenpiteeseen myönteisesti, mutta henkilöltä katsotaan puuttuvan kompetenssi päätöksentekoon silloin, kun hänen suhtautumisensa samaiseen toimenpiteeseen on kielteinen.¹⁰⁸ Tällöinhän kyse ei ole tosiasiallisesti henkilön omasta päätöksenteosta, koska henkilölle annetaan käytännössä mahdollisuus päättää pätevästi ainoastaan määrätyllä tavalla.

¹⁰⁷ Drane 1985, s. 18.

¹⁰⁸ Herring 2009, s. 8–9.

Itsemääräämisoikeuteen on katsottu kuuluvan tiettyyn rajaan saakka oikeus olla sairas¹⁰⁹, joten voidaan katsoa, että itsemääräämisoikeuteen kuuluu niin ikään tiettyyn rajaan saakka oikeus olla myös irrationaalinen. Oikeustoimikelpoisen henkilön kohdalla se, että henkilö tekee itselleen vahingollisia ratkaisuja varallisuussuhteissa ei ole peruste puuttua kyseisiin ratkaisuihin. Myöskään se, että oikeustoimikelpoisen henkilön elämäntyylillä poikkeaa henkilön aiemmista arvoista ei oikeuta puuttumaan henkilön valintoihin.¹¹⁰ Tästä voidaan nähdäkseni johtaa ajatus siitä, että henkilön oikeustoimikelpoisuuden arvioinnissa pelkkä henkilön päätöksen vahingollisuus henkilön kannalta ei ole riittävä peruste sille, että henkilö voitaisiin todeta oikeustoimikelvottomaksi.

Rajanveto sen välillä, milloin henkilölle ei sallita riittävää määrää irrationaalisuutta ja milloin henkilöä ei suojata liiallisen irrationaalisilta ja henkilölle itselleen vahingollisilta henkilön omilta ratkaisuilta tai ulkopuolisten aiheuttamilta oikeudenloukkauksilta, on hyvin vaikeaa ja tilannekohtaista. Yleismaailmallisia ohjeita asiasta on nähdäkseni käytännössä mahdotonta antaa. Mäki-Petäjä-Leinonen on luonut kuitenkin seuraavan optimointikäskyn, josta voidaan saada suuntaviivoja harkinnan tueksi: *”valittaessa menettelytapaa tilanteessa T on pyrittävä siihen, että henkilö X:n oikeus itse päättää omista asioistaan mahdollisimman hyvin toteutuisi”*. Edelleen Mäki-Petäjä-Leinonen on katsonut, että päätöksen harkinnassa tulee dementiapotilaan tapauksessa kysyä seuraavaa: *”mitä dementiapotilas haluaisi tuossa tilanteessa asiasta päätettävän – mikä olisi potilaan oletettu terve tahto”*.¹¹¹ Nähdäkseni kysymys voidaan laajentaa koskemaan myös muita tilanteita, joissa henkilöltä puuttuu kyky itsenäiseen päätöksentekoon taikka tahtonsa ilmaisemiseen ilman tukea. Kysymykseen on kuitenkin usein vaikeaa vastata, sillä päätöksentekoon liittyy paljon subjektiivisia elementtejä, joten tietyn henkilön tahtoa voi olla käytännössä vaikeaa, jos ei mahdotonta määrittää toisten henkilöiden subjektiivisilla taikka objektiivisilla arvioilla.

Henkilön oletettu terve tahto ei kaikissa tilanteissa välttämättä vastaa henkilön tosiasiallista tahtoa. Usein henkilön oletetun terveen tahdon oikeellisuus ei liene absoluuttista vaan nimensä mukaisesti oletuksiin perustuvaa. Nähdäkseni nämä oletukset, joihin henkilön oletettu terve tahto perustetaan, tulee tehdä kuitenkin aina mahdollisimman tapauskohtaisesti ja yksilöllisesti siten, että arvioinnissa otetaan huomioon henkilön yksilölliset piirteet. Tältä osin on myös huomioitava mahdollisuus siihen, ettei henkilön tahto vastaa kaikissa

¹⁰⁹ HE 108/2014, s. 57.

¹¹⁰ Herring 2009, s. 8.

¹¹¹ Mäki-Petäjä-Leinonen 2003, s. 14–15.

tapauksissa objektiivisesti arvioiden rationaalisinta vaihtoehtoa. Henkilön tahdon ilmaisemista tulee myös tarvittaessa tukea siten, että tahto voidaan selvittää mahdollisimman tarkasti henkilön tavalla tai toisella ilmaisemana ja mahdollisimman vähän oletuksiin perustuen.

Joka tapauksessa voidaan katsoa, että liiallisen paternalistinen ja yksilön suojaamisen periaatetta ylikorostava lähestymistapa saattaa johtaa yksittäisissä tapauksissa yksilön itsemääräämisoikeuden liialliseen rajoittamiseen ja epäyhdenvertaisuuteen. Tätä ei voida pitää tarkoituksenmukaisena lopputuloksena. Huomiota tulee kiinnittää siihen, että sääntelyn perimmäisenä tarkoituksena voidaan katsoa olevan nimenomaisesti kunkin tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön elämänlaadun ja perusoikeuksien turvaaminen, kuitenkin siten, että myös muiden yksilöiden perusoikeuksia kunnioitetaan.

6 Tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaa pätemättömyysperustetta koskevat sääntelyratkaisut Suomen ja Ruotsin oikeudessa

6.1 Pätemättömyysperuste Suomessa tavanomaisoikeudellisena periaatteena

Sittemmin kumotun oikeudenkäymiskaaren 1 luvun 11 §:n säännöksen mukaan

Tuomarin pitää tarkoin tutkia lain oikeata tarkoitusta ja perustusta sekä tuomita sen mukaan, mutta ei vastoin sitä, oman mielensä mukaan. Maan tapa, jos se ei ole kohtuuton, olkoon hänellä myös ohjeena tuomitessansa, kun säädettyä lakia ei ole.

Nimenomaisesti lakiin kirjatun säännöksen sijaan tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevan pätemättömyyssäännöksen on nähty oikeuskirjallisuudessa ja oikeuskäytännössä olevan Suomen oikeudessa voimassa tavanomaisoikeudellisena normina¹¹². Kyseisen oikeusperiaatteen on katsottu olevan voimassa myös useiden erillissäännösten pohjalta tehtävän yleistyksen perusteella¹¹³.

Tuomioistuinten oikeuskäytäntö tavanomaisoikeudellisten normien institutionaalisenä tukena on nähty ongelmalliseksi. Tämän on katsottu johtuvan siitä, että tuomioistuinten on nähty tällöin määrittävän tavan velvoittavaksi, kun tuomioistuimen tehtävänä olisi löytää velvoittavat normit, jotka soveltuvat tapaukseen. Tällaisen ajattelun perusteella tuomioistuimen tulee noudattaa oikeuslähdeoppia, mutta samaan aikaan se voi käytännössä vapaasti määrittää soveltamansa oikeuslähteet, joista tulee osa sovellettavia oikeuslähteitä tavanomaisoikeudellisina normeina. Kyseinen ajatus on nähty kestävämmäksi sen ajattelun kannalta, että ainoastaan lailla voidaan määritellä muut velvoittavat oikeuslähteet.¹¹⁴

¹¹² KM 1990:20, s. 240–241, Karvonen-Kälkäjä – Mäki-Petäjä-Leinonen 2017, s. 306

¹¹³ KM 1990:20, s. 241.

¹¹⁴ Neuvonen 2006, s. 423.

Tapa oikeuslähteenä on nähty ongelmalliseksi myös oikeusvarmuuden ja ennakoitavuuden kannalta. Etenkin tuomioistuimen ratkaisuisissa ongelman on nähty olevan korostunut, sillä tällöin pohdittavaksi tulee se, tuleeko tapaan perustuville käsityksille antaa suojaa. Toisaalta on pohdittava myös, onko tavalle oikeudellisesti annettava merkitys ulottaa koskemaan myös sellaisia tahoja, jotka eivät ole tavasta tietoisia. On kysytty, voidaanko tavanomaisten kansalaisten oikeudellisesti edellyttää olevan tietoisia muista kuin lakiin kirjoitetusta normeista.¹¹⁵

On katsottu, että muodollisille ja sisällöllisille kriteereille tulisi antaa enemmän painoarvoa tapaoikeuden yhteydessä. Tapaa voitaisiin soveltaa oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa silloin, kun soveltaminen perustuisi laissa oleviin säännöksiin, joissa kulloisessakin asiayhteydessä sovellettavat oikeuslähteet on määriteltä. Tapaa ei voitaisi tämän näkökannan mukaan soveltaa oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa muunlaisissa tapauksissa. Kyseistä näkökantaa on perusteltu sillä, että ilman selkeitä muodollisia ja sisällöllisiä kriteerejä tapaoikeudesta saatetaan johtaa perusteita melkein minkälaisille ratkaisuille tahansa.¹¹⁶

Tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvan oikeustoimen pätemättömyyden olemassaolo ainoastaan tavanomaisoikeudellisena periaatteena voidaan niin ikään kyseenalaistaa edellä mainituilla perusteilla. Kun kyseistä periaatetta ei ole kirjattu lakiin, on sen institutionaalinen tuki nähdäkseni kyseenalaisella pohjalla. Varallisuussuhteiden toimijoiden ei välttämättä voida yleisesti edellyttää olevan tietoisia tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden puuttumisesta seuraavaa oikeustoimen pätemättömyyttä koskevasta oikeusperiaatteesta. Tästä voi seurata tarpeettomia riskejä sekä tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta vailla olevan henkilön että oikeustoimen toisen osapuolen kannalta.

Oikeustoimen toiselle osapuolelle voi tulla täysin yllätyksenä, että oikeustoimi julistetaan pätemättömäksi sen vuoksi, että oikeustoimen tehneeltä henkilöltä on puuttunut oikeustoimikelpoisuus. Tällainen yllätyksellisyys koskee erityisesti tilanteita, joissa henkilöä ei ole julistettu vajaavaltaiseksi ja joissa hänen toimintakelpoisuuttaan ei ole muutoinkaan rajoitettu. Kyseinen yllätyksellisyys puhuisi luottamusteorian näkökulmasta ajateltuna sopimuksen pätemättömyyden legitimaatiota vastaan. Toisaalta tältä osin säännöksen kirjaamisella lakiin ei välttämättä olisi suurta merkitystä. Tämä johtuu siitä, että se, tuleeko oikeustoimen pätemättömyys oikeustoimen toiselle osapuolelle yllätyksenä vai ei, riippuu

¹¹⁵ Neuvonen 2006, s. 423.

¹¹⁶ Neuvonen 2006, s. 431–432.

usein käytännössä siitä, onko osapuoli ollut tietoinen siitä olosuhteesta, joka on aiheuttanut henkilön oikeustoimikelpoisuuden puuttumisen. Oikeustoimen toinen osapuoli ei välttämättä ole tietoinen esimerkiksi henkilön muistisairaudesta ja sen vaikutuksesta henkilön ymmärryskykyyn ja/tai päätöksentekoon kyseisen oikeustoimen kannalta.

Mikäli osapuoli on ollut tietoinen henkilön tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden aiheuttavasta olosuhteesta, ei osapuoli ole toiminut vilpittömässä mielessä. Tällöin oikeustoimi voisi olla julistettavissa pätemättömäksi jo oikeustoimilain kiskontaa tai kunnianvastaista ja arvotonta menettelyä koskevien säännösten nojalla. Mikäli osapuoli taas ei ole ollut olosuhteesta tietoinen, ei tilanne käytännössä muutu kyseisen osapuolen kannalta, vaikka kyseistä olosuhdetta koskeva säännös kirjattaisiin lakiin. Oikeustoimen pätemättömyys tulee tällöinkin osapuolelle luultavimmin yllätyksenä. Toisaalta säännöksen kirjaaminen lakiin voisi johtaa siihen, että käytännössä oikeustoimen toinen osapuoli saattaisi pyrkiä varmistamaan sopimuskumppaninsa tosiasiallisen oikeustoimikelpoisuuden aktiivisemmin.

Tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön kannalta tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevan pätemättömyyssäännöksen kirjaamisella lakiin voisi olla suurikin merkitys. Tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevan pätemättömyyssäännöksen kirjaaminen lakiin nimenomaisesti sen sijaan, että se olisi voimassa tavanomaisoikeudellisena periaatteena, voisi parantaa kyseisen pätemättömyysperusteen tiedollista saavutettavuutta. Tosiasiallisesti oikeustoimikelvoton henkilö ja hänen mahdollinen lähipiirinsä voisivat tällöin olla paremmin tietoisia henkilön mahdollisuuksista saada hänen tekemänsä oikeustoimi julistetuksi pätemättömäksi. Kyseinen ajatus kuitenkin lähtee ainakin joiltain osin siitä oletuksesta, että kansalaiset ovat tietoisia kirjoitetun lain sisällöstä.

Tavanomaisoikeudellinen periaate on mielestäni joka tapauksessa nähtävissä huomattavasti epämääräisemmäksi ja yleisesti kirjoitetun lain säännöstä vaikeammin saavutettavaksi etenkin tavanomaisen, juridisesti kouluttautumattoman kansalaisen kannalta. Mielestäni on kohtuutonta edellyttää, että kansalaisten tulisi olla tietoisia lakiin kirjoitettujen säännösten lisäksi myös tavanomaisoikeudellisista normeista, jotka ovat kehittyneet esimerkiksi oikeuskäytännössä tai -kirjallisuudessa. Erityisen ongelmalliseksi tämä on nähtävissä sellaisten henkilöiden kohdalla, joiden ymmärryskyky on puutteellinen oikeustoimikelvottomuuden aiheuttavalla tavalla. Tällöinhän henkilön ymmärryskyky myös oikeudellisista säännöksistä ja niiden sisällöstä voi olla luonnollisesti hyvin rajallinen.

Mainitun tyyppisissä tilanteissa henkilön oikeussuojan tarve on nähdäkseni korostunut, jolloin on erityisen tärkeää varmistaa, että säännökset, joilla henkilöä suojataan, ovat kyseisen henkilön kannalta helposti löydettävissä ja sisällöltään helposti ymmärrettävissä.

Se, että tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta koskeva pätemättömyysperuste kirjattaisiin lakiin, voisi johtaa myös siihen, että oikeustoimen toinen osapuoli saattaisi käsitellä tehtyä oikeustoimea pätemättömänä vapaaehtoisesti, mikäli tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta vailla oleva henkilö voisi osapuolten keskinäisessä suhteessa vedota nimenomaiseen lain säännökseen. Tällöin pätemättömyysperusteen olemassaolo voisi olla myös oikeustoimen toiselle osapuolelle selvempää kuin tilanteessa, jossa pätemättömyysperuste on voimassa etenkin oikeudellisesti kouluttautumattomalle epämääräisenä oikeusperiaatteena. Edellä mainittu koskee kuitenkin lähtökohtaisesti vain tilanteita, joissa oikeustoimen osapuoli toimii vilpittömässä mielessä. On myös mahdollista, että nimenomainen lakiin kirjattu pätemättömyyssäännös vähentäisi jo itsessään tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta vailla olevien henkilöiden kanssa tehtävien oikeustoimien määrää. Tämä johtuu siitä, että oikeustoimien toisten osapuolten huolellisuus sopimuskumppaninsa tosiasiallisen oikeustoimikelpoisuuden selvittämisessä saattaisi tällöin osaltaan lisääntyä.

Joka tapauksessa on vaikea nähdä ongelmallisena, että oikeudelliset normit ovat niillä suojattavien kansalaisten ja muiden tahojen näkökulmasta aiempaa helpommin löydettävissä. Henkilön on vaikeaa hakea suojaa sellaisten oikeudellisten normien avulla, joiden olemassaolosta tämä ei ole tietoinen.

Oikeuskäytännössä oikeustoimen pätemättömyys on harvoin perustettu ainoastaan tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaa pätemättömyyttä koskevaan oikeusperiaatteeseen. Useissa korkeimman oikeuden ratkaisuissa tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden on katsottu jääneen toteen näyttämättä, mutta oikeustoimi on kuitenkin katsottu pätemättömäksi jonkin oikeustoimilain mukaisen pätemättömyyssäännöksen nojalla. On katsottu, että tuomioistuimet haluavat perustaa ratkaisunsa mieluummin kirjoitetun lain säännöksiin.¹¹⁷

¹¹⁷ Karvonen-Kälkäjä – Mäki-Petäjä-Leinonen 2017, s. 307–308.

Nähdäkseni ajatus siitä, että tuomioistuimet perustavat ratkaisunsa ennemmin kirjoitetun lain säännöksiin kuin lakiin kirjaamattomiin oikeusperiaatteisiin, on samanaikaisesti oikeuslähdeopin näkökulmasta perusteltua mutta oikeusperiaatteiden käytännön merkityksen kannalta kyseenalaista. Voidaan kysyä, onko parempi soveltaa tapaukseen huomommin soveltuva mutta kirjoitettu säännöstä kuin paremmin soveltuva mutta lakiin kirjaamatonta oikeusperiaatetta. Kyse on tältä osin myös tuomioistuinten ratkaisujen vakuuttavuudesta. Vaikka lopputulos olisi voimassa olevan oikeuden mukaan sinänsä sama, vaikuttavat ratkaisun perusteluissa sovelletut säännökset ja niiden soveltuvuus tapaukseen merkittäväällä tavalla ratkaisujen vakuuttavuuteen.

Joissain tapauksissa tavanomaisoikeudellisia oikeusperiaatteita voidaan toki soveltaa rinnakkain lakiin kirjattujen säännösten kanssa. Tosiasiallisesta oikeustoimikelpoisuudesta johtuvan pätemättömyyden tulisi olla kuitenkin sillä suojattavien henkilöiden oikeusturvan näkökulmasta sovellettavissa tuomioistuimissa yleisesti. Mikäli tätä ei voida saavuttaa kyseisen pätemättömyysperusteen ollessa voimassa tavanomaisoikeudellisena säännöksenä, tulee kyseinen säännös kirjata lakiin. Tällöin tuomioistuimet saattaisivat perustaa ratkaisunsa kyseiseen pätemättömyysperusteeseen nykyistä useammin ja vakuuttavammin. Edellä mainituilla perusteilla tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskeva säännös olisi nähdäkseni perusteltua säätää kirjoitettuun lakiin.

6.2 Pätemättömyysperuste Ruotsin oikeudessa

Ruotsissa tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvasta oikeustoimen pätemättömyydestä on säädetty oma lakinsa, lag (1924:323) om verkan av avtal som slutits under påverkan av en psykisk störning (vuoden 1924 laki), jo sata vuotta sitten vuonna 1924. Lakia on päivitetty vuonna 1991. Lain nykyinen sanamuoto kuuluu seuraavasti:

Ett avtal som någon har ingått under påverkan av en psykisk störning är ogiltigt. Var och en skall då lämna tillbaka vad han har tagit emot eller, om det inte kan ske, betala ersättning för dess värde. Om inte annat följer av andra stycket är dock den som har ingått avtal i sådant sinnestillstånd, inte skyldig att betala ersättning i vidare mån än vad han mottagit använts till skäligt underhåll eller annars befinns ha medfört nytta för honom.

Var den, med vilken avtalet slöts, i god tro, äge han rätt att i den omfattning, som prövas skälig, utbetomma ersättning för den förlust, som föranletts av avtalet. Lag (1991:1550).

Komiteanmietinnössä KM 1990:20 esitetty säännös tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta on nähdäkseen sisällöltään vastaavanlainen kuin Ruotsin lain säännös sillä erotuksella, että Ruotsin laissa on säädetty pätemättömyyden lisäksi pätemättömyyden seurauksista. Lisäksi Ruotsin lain säännös eroaa KM 1990:20 ehdotetusta säännöksestä sanamuodoltaan siten, että Ruotsin lain mukaan oikeustoimi on pätemätön, jos henkilö on tehnyt sen psyykkisen häiriön vaikutuksen alaisena. KM 1990:20 ehdotetun säännöksen mukaan oikeustoimi olisi pätemätön silloin, kun henkilö on tehnyt oikeustoimen sellaisessa henkisessä tilassa, jonka vuoksi henkilöltä puuttuu kyky ymmärtää oikeustoimen merkitys tai kyky tahdonmuodostukseen.

Pelkästään sanamuotojen perusteella tulkittaessa vaikuttaisi siltä, että KM 1990:20 ehdotettuun säännökseen verrattuna Ruotsin lain säännöksessä ei edellytettäisi yhtä vahvaa syy-yhteyttä olosuhteen (psyykkinen häiriö) ja oikeustoimen välillä. Ruotsalaisessa komitean mietinnössä aiheeseen liittyen kuitenkin todetaan, ettei oikeustoimi ole pätemätön pelkästään siksi, että sen osapuolena oleva henkilö on kärsinyt psyykkisestä häiriöstä. Kyseisen lain soveltaminen edellyttää, että psyykkisen häiriön on täytynyt vaikuttaa oikeustoimeen, ja syy-yhteys selvitetään kysymällä, olisiko oikeustoimen osapuoli tehnyt oikeustoimen myös ilman psyykkistä häiriötä.¹¹⁸ Näin ollen vaikuttaa siltä, että Ruotsin lain ja KM 1990:20 ehdotetun säännöksen tosiasialliset oikeusvaikutukset vastaisivat pitkälti toisiaan.

Ruotsalaisessa oikeuskirjallisuudessa tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaa oikeustoimen pätemättömyyttä on perusteltu hyvin vastaavalla tavoin kuin komiteanmietinnössä KM 1990:20. Kirjallisuudessa on esitetty, että oikeustoimen julistaminen pätemättömäksi terveen tahdon ja harkintakyvyn puuttumisen vuoksi on loogista, sillä osapuolten tahto on keskeinen oikeudellinen elementti oikeustoimien kannalta¹¹⁹. Tahtoteorian voidaan katsoa vaikuttavan voimakkaasti viimeksi mainitun ajatuksen taustalla. Niin ikään ruotsalaisessa oikeuskirjallisuudessa on todettu, että oikeustoimen pätemättömyyteen mahdollisesti johtava psyykkinen häiriö voi johtua niin varsinaisista sairauksista kuin esimerkiksi vanhuudenheikkoudesta ja niin pysyvistä kuin tilapäisistäkin tiloista¹²⁰.

¹¹⁸ SOU 2004:112, s. 860.

¹¹⁹ Adlercreutz – Gordon 2011, s. 257

¹²⁰ Adlercreutz – Gordon 2011, s. 257.

Therése Fridström Montoya on katsonut, että Ruotsissa alempien tuomioistuinten arvioinnissa ei ole selkeitä ja yleisiä linjoja siitä, millä tavoin vuoden 1924 lakia tulkitaan. Yleiset ja selkeät linjat puuttuvat Fridström Montoyan mukaan sen suhteen, mitkä henkiset tilat katsotaan psyykkisiksi häiriöiksi lain tarkoittamassa merkityksessä ja millä edellytyksillä henkilön voidaan katsoa kärsineen psyykkisestä häiriöstä oikeustoimen tekemisen aikaan. Epäselvyyttä on myös sen suhteen, millä tavoin syy-yhteys psyykkisen häiriön ja pätemättömäksi väitetyin oikeustoimen välillä määritetään. Fridström Montoyan mukaan ruotsalaiset tuomioistuimet vaikuttavat olevan epävarmoja siitä, mitä seikkoja vuoden 1924 lakia sovellettaessa tulisi arvioida ja mistä lähtökohdista käsin. Tähän syynä voi olla Fridström Montoyan mukaan se, että Ruotsin korkeimman oikeuden viimeisin vuoden 1924 lakia koskeva ratkaisu on annettu hyvin kauan aikaa sitten ja se, että yleisesti henkilön oikeustoimikelpoisuudesta keskustellaan harvoin.¹²¹ Edellä mainitun perusteella voidaan katsoa, ettei kirjoitettu lakikaan välttämättä takaa sitä, että tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskeva oikeuskäytäntö olisi täysin yhtenäistä ja että aiheen tulkinta olisi kovinkaan yksiselitteistä.

Ruotsissa on ollut tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskien oma erillinen lakinsa jo sadan vuoden ajan. Sen sijaan tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevan nimenomaisen säännöksen tarpeellisuutta on alettu nähtävästi laajemmin pohtimaan Suomessa vasta 1980-luvun lopulla. Kyseistä pätemättömyysperustetta koskevaa säännöstä ei ole vielä kukaan säädetty osaksi oikeustoimilakia tai muutakaan lainsäädäntöämme joitain soveltamisalaltaan suppeampia erityislakeja lukuun ottamatta. Tämä on nähdäkseni eriskummallista etenkin se huomioiden, että Suomen ja Ruotsin oikeudellinen sääntely varallisuus oikeudellisia oikeustoimia koskien on muilta osin keskenään hyvin samanlaista.

¹²¹ Fridström Montoya 2024, s. 169.

7 Johtopäätökset

Oikeustoimikelpoisuutta vailla olevia henkilöitä koskeva oikeudellinen sääntely on Suomessa keskittynyt kirjoitetun lain osalta pitkälti etukäteisiin suojakeinoihin kuten edunvalvontaan ja edunvalvontavaltuutukseen. Tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden on katsottu saavan suojaa kirjoitetusta laista pääasiallisesti oikeustoimilain kiskontaa ja kunnianvastaista ja arvotonta menettelyä koskevista säännöksistä, joiden nojalla henkilön tekemä oikeustoimi voidaan tiettyjen edellytysten täytyessä julistaa pätemättömäksi. Tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden on katsottu saavan oikeussuojaa myös oikeustoimilain kohtuullistamis säännöksestä, jonka nojalla kohtuuton oikeustoimi voidaan määrätä raukeamaan. Mahdollisten oikeusturvaongelmien on edellä mainituilla tavoin esitetty johtuvan näytön arviointiin liittyvistä ongelmista, joihin ei voitaisi juurikaan saada ratkaisua lainsäädännöllisin keinoin.¹²² Tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön on nähty saavan suojaa myös tavanomaisoikeudellisesta oikeusperiaatteesta, jonka mukaisesti henkilön tekemä oikeustoimi voidaan julistaa pätemättömäksi oikeustoimikelpoisuuden puuttumisen perusteella.¹²³

Nähdäkseni eduskunnassa esitetyt perustelut tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien oikeussuojan riittävydestä ovat jokseenkin puutteellisia. Lisäksi kyseiset perustelut osoittavat mielestäni, ettei aihetta ole välttämättä tarkasteltu riittävän perusteellisesti. Oikeustoimikelvottomuudesta johtuvan oikeustoimen pätemättömyyttä koskevan oikeusperiaatteen on edellä mainituilla tavoin katsottu olevan vakiintunut ja riidaton ja tarjoavan tuomioistuimelle riittävät mahdollisuudet oikeustoimikelvottoman henkilön suojaamiseen taloudelliselta hyväksikäytöltä¹²⁴. Oikeuskäytännössä kyseistä periaatetta on kuitenkin edellä mainituilla tavoin sovellettu käytännössä harvoin. Tämän on edellä selostetulla tavoin arveltu johtuvan nimenomaisesti siitä, että tuomioistuimet soveltavat ennemmin kirjoitetun lain säännöksiä kuin tavanomaiseen oikeuteen perustuvia oikeusperiaatteita.¹²⁵ Lisäksi tuomioistuimet voivat antaa oikeustoimikelpoisuutta vailla olevalle henkilölle suojaa vain siinä tapauksessa, että kyseinen henkilö osaa kääntyä asiassa tuomioistuimen puoleen. Tämä edellyttää puolestaan sitä, että henkilö on tietoinen siitä normistosta, jonka avulla tuomioistuin voi antaa hänelle oikeudellista suojaa. Nähdäkseni

¹²² Kirjallinen kysymys n:o 95, 1992 vp, s. 1–2.

¹²³ Kirjallinen kysymys n:o 377, 1980 vp, s. 1–2.

¹²⁴ Kirjallinen kysymys n:o 377, 1980 vp, s. 1–2.

¹²⁵ Karvonen-Kälkäjä – Mäki-Petäjä-Leinonen 2017, s. 307–308.

oikeudellisesti kouluttautumattoman henkilön on yleisesti helpompi saada tieto kirjallisen lain säännöksistä kuin lakiin kirjaamattomista oikeusperiaatteista. Tarve helposti saavutettavalle ja mahdollisimman yksiselitteiselle ja ymmärrettävälle oikeudelliselle sääntelylle on nähdäkseni erityisen korostunut silloin, kun sääntelyllä suojattavien yksilöiden ymmärryskyky voi potentiaalisesti olla merkittävästikin alentunut. Edellä mainittuja seikkoja ei ole otettu nähdäkseni riittävällä tavalla huomioon, kun oikeustoimikelvottomuudesta johtuvan oikeustoimen pätemättömyysperusteen on katsottu olevan riittävä oikeusperiaatteena.

Kunnianvastaisuutta ja arvottomuutta sekä kiskontaa koskevien oikeustoimilain pätemättömyyssäännösten tarjoamaa suojaa heikentää merkittävästi säännöksiin liittyvä edellytys oikeustoimen toisen osapuolen vilpillisestä mielestä. Toisin sanoen kyseisten säännösten soveltamisen edellytyksenä on, että oikeustoimen toinen osapuoli on ollut tai tämän olisi pitänyt olla tietoinen henkilön tosiasiallisen oikeustoimikelvottomuuden aiheuttavasta seikasta ja sen vaikutuksesta henkilön oikeustoimikelpoisuuteen. Lisäksi mainittuihin oikeustoimilain pätemättömyyssäännöksiin sisältyy oikeustoimen sisältöön ja/tai olosuhteisiin liittyviä lisäedellytyksiä, jotka entisestään heikentävät säännösten tarjoamaa tosiasiallista oikeudellista suojaa. Voidaankin katsoa, että kyseiset säännökset tarjoavat tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomalle henkilölle käytännössä suhteellisen heikkoa suojaa. Tämä johtuu siitä, että se, mitä oikeustoimen toinen osapuoli tiedostaa, tai mitä tämän pitäisi tiedostaa, voi olla tilanteesta riippuen täysin sattumanvaraista oikeustoimikelvottoman henkilön näkökulmasta. Tämän vuoksi katson, että nykyisten oikeustoimilain pätemättömyyssäännösten tarjoamaa oikeudellista suojaa ei voida pitää riittävänä tosiasiallisesti oikeustoimikelvottoman henkilön kannalta.

Oikeustoimen määrääminen raukeamaan oikeustoimen kohtuuttomuuden perusteella koskee nähdäkseni eri kysymystä kuin oikeustoimikelvottomuudesta johtuva oikeustoimen pätemättömyys. Raukeamaan voidaan määrätä ainoastaan oikeustoimi, joka on sinänsä pätevä. Tällöin kyseistä konstruktiota ei tule mielestäni soveltaa henkilön ollessa tosiasiallisesti oikeustoimikelvoton, koska viimeksi mainitussa tilanteessa oikeustoimea ei tule katsoa päteväksi. Näiden kahden eri konstruktion välillä vallitsee nähdäkseni sellainen ajatuksellinen ristiriita, ettei samanaikaisesti voida todeta henkilön olevan vailla tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta ja määrätä oikeustoimi tällä perusteella raukeamaan.

Edellä käsitellyllä tavoin edunvalvontaa koskevassa lainsäädännössä on kyse oikeustoimikelvottoman henkilön etukäteisestä suojaamisesta ennen kuin kyseinen henkilö tekee oikeustoimia, joiden mukaiseen tahdonmuodostukseen hänellä ei ole kykyä taikka joiden merkitystä hän ei kykene riittävästi ymmärtämään. Tämä etukäteinen suojaaminen edellyttäisi käytännössä sitä, että oikeustoimikelvottomat henkilöt kyettäisiin tunnistamaan ja saattamaan edunvalvonnan piiriin tehokkaasti.

Realiteetti lienee kuitenkin se, ettei kaikkia henkilöitä, jotka ovat tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomia, kyetä saattamaan edunvalvonnan piiriin. Esimerkiksi sellaisista vanhuksista, joiden toimintakyky on tosiasiallisesti heikentynyt, suurimman osan toimintakelpoisuutta ei ole kuitenkaan rajoitettu holhustoimilain nojalla. He ovat siis muodollisesti oikeustoimikelpoisia.¹²⁶ Näin ollen tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden suojaamista ei voida nähdäkseni järjestää riittävällä tasolla pelkästään edunvalvonnan kaltaisin, etukäteisin keinoin. Tarvitaan myös jälkikäteisiä suojakeinoja, joilla pystytään tarvittaessa tehokkaasti puuttumaan tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta vailla olevan henkilön jo tekemien oikeustoimien pätevyYTEEN.

Mielestäni näytön arviointiin liittyviin ongelmiin on eduskunnassa vuonna 1992 esitetystä poiketen saatavissa ratkaisuja lainsäädännöllisin keinoin. Lainsäädännöllähän pystytään nimenomaan määrittämään se, mistä seikoista on tarpeen esittää näyttöä, jotta esimerkiksi oikeustoimi voitaisiin julistaa pätemättömäksi. Esimerkiksi sillä, edellytetäänkö lain säännöksessä oikeustoimen toisen osapuolen vilpittömyyttä, jotta oikeustoimi voidaan julistaa pätemättömäksi, on ratkaiseva merkitys sen kannalta, millaista näyttöä asiassa tulisi esittää ja miten näyttöä arvioidaan.

Edellä käsitellyssä vammaisten henkilöiden oikeustoimiin liittyvää suojaa CRPD:n näkökulmasta koskevassa hallituksen esityksessä vammaisten henkilöiden suojaamista oikeustoimien kontekstissa on käsitelty mielestäni melko suppeasti. Vammaisten henkilöiden suojaamiseen liittyvät perustelut ovat melko samansuuntaiset kuin edellä mainitut eduskunnassa vuonna 1992 tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden suojan riittävyttä koskevat perustelut. Kummatkin perusteluista vaikuttavat puoltavan sellaista näkökantaa, ettei sääntelyssä ole tarvetta muutoksille.

¹²⁶ Karvonen-Kälkäjä – Mäki-Petäjä-Leinonen 2017, s. 306.

Perustelut nykyisen sääntelyn riittävyyden puolesta painottuvat paljolti ennakkolisiin suojakeinoihin kuten edunvalvontaan ja sittemmin myös edunvalvontavaltuutukseen. Edellä käsitellyissä lain esitöissä mainitaan vammaisten henkilöiden saavan suojaa oikeustoimilain petollista viettelyä ja kiskontaa koskevista säännöksistä¹²⁷. Tältä osin jää kuitenkin edelleen huomioimatta se, että kyseiset säännökset edellyttävät kumpikin vastapuolen vilpillistä mieltä, mikä heikentää merkittävästi säännösten tosiasiallisesti antamaa suojaa. Lisäksi kiskontaa koskevassa säännöksessä on muitakin säännöksen tarjoamaa tosiasiallista oikeussuojaa heikentäviä lisäedellytyksiä. Esitöissä mainitaan myös vahingonkorvauslain ja rikoslain säännösten tarjoavan suojaa¹²⁸, muttei esityksessä eritellä, mihin säännöksiin tältä osin viitataan. Hallituksen esityksessä tai eduskunnassa vuonna 1992 esitettyyn kirjalliseen kysymykseen annetussa vastauksessa ei nähdäkseni mainita tosiasiallisesta oikeustoimikelvottomuudesta johtuvaa oikeustoimen pätemättömyyttä koskevaa oikeusperiaatetta yhtenä henkilöiden mahdollisena suojakeinona oikeustoimien kontekstissa. Tämän voitaisiin katsoa viittaavan osaltaan siihen suuntaan, ettei kyseisen oikeusperiaatteen vakiintuneisuus ja sovellettavuus olekaan kovin selvää.

Edellä mainittujen lähteiden perusteella vaikuttaa siltä, että tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden suojan on nähty olevan riittävällä tasolla, eikä muutostarvetta lainsäädäntöön ole tältä osin nähty. On mahdollista, että tosiasiallista oikeustoimikelpoisuutta koskevan pätemättömyysperiaatteen on laajemminkin katsottu olevan eduskunnassa vuonna 1980 esitetyllä tavoin sillä tavoin riidaton tai vakiintunut, ettei kyseistä pätemättömyysperustetta olisi tarpeen sisällyttää kirjoitettuun lakiin. Mainitun pätemättömyysperusteen voimassaolo, vakiintuneisuus ja sovellettavuus eivät kuitenkaan edellä käsitellyllä tavoin mielestäni vaikuta olevan riittävän selkeitä. Tämän vuoksi tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden ei välttämättä voida katsoa saavan riittävän tehokasta tosiasiallista suojaa kyseisen oikeusperiaatteen avulla.

Oikeustoimikelpoisuutta vailla olevien henkilöiden suojaaminen on nähdäkseni keskittynyt paljolti etukäteisiin keinoihin, jolloin jo tehtyihin oikeustoimiin liittyvät, jälkikäteiset suojakeinot ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Viimeksi mainittujen suojakeinojen riittävyyttä on perusteltu melko näennäisesti ja pinnallisesti jo olemassa olevan sääntelyn kautta. Tarkoitukseni ei ole vähätellä etukäteisten suojakeinojen tarpeellisuutta

¹²⁷ HE 284/2014 vp, s. 44–45.

¹²⁸ HE 284/2014 vp, s. 44–45.

oikeustoimikelvottomien henkilöiden oikeussuojan kannalta. Sen sijaan katson, että etukäteisten suojakeinojen lisäksi myös oikeustoimikelvottomien henkilöiden suojaamiseen jälkikäteisten suojakeinojen avulla tulee kiinnittää aikaisempaa enemmän huomiota.

Tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevan oikeustoimen pätemättömyysperusteen voimassaoloon tavanomaisoikeudellisena oikeusperiaatteena kirjoitetun lain säännöksen sijaan liittyy nähdäkseni useita mahdollisia ongelmia. Vaarana on erityisesti se, etteivät henkilöt, joita kyseisen pätemättömyysperusteen avulla on tarkoitus suojata, ole tietoisia pätemättömyysperusteen olemassaolosta, koska pätemättömyysperustetta ei ole kirjattu lakiin. Kyseisellä pätemättömyysperusteella suojattavilta tai muiltakaan oikeudellisesti kouluttamattomilta henkilöiltä on vaikeaa perustellusti edellyttää tietoisuutta lakiin kirjaamattomista oikeusperiaatteista.

Se, että tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskevaa pätemättömyysperustetta ei ole kirjattu lakiin, vaikuttaa nähdäkseni myös aihetta käsittelevien tuomioistuinten ratkaisuihin ja oikeuskäytännön yhtenäisyyteen. Mikäli tuomioistuin ei pysty perustelemaan ratkaisuaan kirjoitetun lain säännöksellä, vaikuttaa se nähdäkseni negatiivisesti tuomioistuimen ratkaisun vakuuttavuuteen etenkin oikeudellisesti koulutettuja henkilöitä laajemman yleisön näkökulmasta. Myös tämä voi johtaa siihen, että tuomioistuimet pyrkivät perustamaan ratkaisunsa ennemmin oikeustoimilain pätemättömyysperusteisiin kuin mainittuun oikeusperiaatteeeseen. Lopputuloksena on kuitenkin tällöinkin se, että tuomioistuinten ratkaisujen vakuuttavuus kärsii, mikäli oikeustoimilain pätemättömyysperusteita sovelletaan tilanteissa, joihin ne soveltuvat huonosti. Lisäksi tuomioistuinten ratkaisukäytännöstä voi tulla epäyhtenäistä kirjoitetun lain puuttuessa. Toisaalta myös Ruotsin oikeuskäytännön on katsottu edellä mainituilla tavoin olevan kyseisen pätemättömyysperusteen osalta jokseenkin epäyhtenäistä kirjoitetun lain tasoisesta sääntelystä huolimatta. Mielestäni tämän ei kuitenkaan voida katsoa vähentävän tarvetta laintasoiselle sääntelylle aiheen osalta myös Suomessa. Päinvastoin voitaisiin katsoa, että aiheen ollessa tulkinnanvarainen on laintasoiselle ja sanamuodoltaan mahdollisimman yksiselitteiselle sääntelylle erityisesti tarvetta.

Tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden suojaamiseksi olisi nähdäkseni perusteltua säätää tosiasiallista oikeustoimikelvottomuutta koskeva pätemättömyyssäännös osaksi kirjoitettua lakia. Tällöin tieto kyseisen pätemättömyysperusteen olemassaolosta olisi nykyistä helpommin saavutettavissa, ja myös tuomioistuinten olisi selkeämpää soveltaa kirjoitetun lain säännöstä, jolloin tuomioistuinten ratkaisuiden vakuuttavuus lisääntyisi. On mielestäni vaikea nähdä haitallisia puolia siinä, että kyseinen pätemättömyysperuste kirjattaisiin lakiin. Mahdollisen pätemättömyyssäännöksen sanamuotoa ja sisältöä arvioitaessa on kuitenkin tärkeää kiinnittää huomiota myös CRPD:ssa ja oikeuskirjallisuudessa asetettuihin vaatimuksiin henkilön tahdon ja itsemääräämisoikeuden kunnioittamisesta. Lisäksi tässä yhteydessä tulee varmistaa, etteivät oikeustoimikelpoisuutta koskeva sääntely taikka siitä seuraavat käytännöt muodostu syrjiviksi. Sääntelyn perimmäinen tarkoitus, joka on nähdäkseni henkilön itsemääräämisoikeuden ja aidon tahdon kunnioittaminen sekä yhdenvertaisuuden edistäminen, on pidettävä keskiössä mahdollista pätemättömyyssäännöstä säädettäessä. Yksilöitä tulisi pystyä suojaamaan vahingollisilta oikeustoimilta siten, että myös heidän omaa tahtoaan kuunnellaan ja kunnioitetaan, vaikka tämä tahto voi olla joissain tapauksissa vaikeasti selvitettävissä.

Tosiasiallisesti oikeustoimikelvottomien henkilöiden oikeudelliseen suojaamiseen on syytä kiinnittää huomiota. Henkilöiden oikeusaseman suojaaminen jo tehtyjen oikeustoimien yhteydessä on tärkeää, koska henkilön tekemillä oikeustoimilla ja niihin liittyvällä sääntelyllä on vaikutuksia useisiin henkilön perus- ja ihmisoikeuksiin, kuten omaisuudensuojaan, itsemääräämisoikeuteen ja yhdenvertaisuuteen. Sellaiset tilat, jotka voivat potentiaalisesti vaikuttaa henkilön tosiasialliseen oikeustoimikelpoisuuteen sitä alentavasti, eivät vaikuta olevan vähenemässä yleisyydeltään. Joidenkin kyseisenlaisten tilojen yleisyys on päinvastoin kasvamassa merkittävästi. Edelleen painotan kuitenkin sitä, ettei yhdenvertaisuuden ja oikeudenmukaisuuden näkökulmasta vaikuta perustellulta, että suojattavien henkilöiden lukumäärä vaikuttaisi oikeudellisten suojakeinojen tarpeellisuuden arviointiin.